

TÜRKİYE'DE DİN SOSYOLOJİSİNİN KURUMSALLAŞMASI SÜRECİNDE ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

İhsan ÇAPCIOĞLU*
Fatma KENEVİR**

Özet

Türkiye'de din sosyolojisinin gelişimini dört döneme ayırarak incelemek mümkündür: Başlangıç Dönemi (1908-1923), Hazırlık Dönemi (1923-1949), Kurumsallaşma Dönemi (1949-1982) ve Gelişim Dönemi (1982 -...). Bu sınıflamada, alanın Türkiye'deki seyrini belirleyen belli başlı farklılaşma eksenleri göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda din sosyolojisinin gelişimi, kurumsallaşma öncesi ve sonrası olmak üzere iki ana döneme ayrılmıştır. Kurumsallaşma öncesi başlangıç ve hazırlık dönemlerini, kurumsallaşma sonrası ise kurumsallaşmanın başlangıç ve gelişim dönemlerini kapsamaktadır. Ancak bu çalışmada, kurumsallaşma öncesi dönemin özelliklerine kısaca temas edilmiş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin kuruluşuyla başlayan kurumsallaşma ve sonrası dönemin özellikleri ise ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Böylece araştırma, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi çatısı altında din sosyolojisi anabilim dalının gelişimine katkıda bulunan bilim insanlarının çalışmaları ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada, söz konusu isimlerin din sosyolojisine katkıları, literatür taraması yoluyla elde edilen bilgilerden hareketle eserlerinde ele aldıkları belli başlı konular, geliştirdikleri perspektifler ve yetiştirdikleri öğretim elemanları örneğinde kronolojik ve analitik bir çerçevede ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'de Din Sosyolojisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Öncü ve Kurucu Din Sosyologları, Din Sosyolojisinin Gelişimi ve Kurumsallaşması.

DIVINITY FACULTY OF ANKARA UNIVERSITY IN THE INSTITUTIONALIZATION PROCESS OF SOCIOLOGY OF RELIGION IN TURKEY

Abstract

It is possible to deal with the development of sociology of religion in Turkey within four periods: Initial Period (1908-1923), Preparatory Period (1923-1949), Institutionalization Period (1949-1982) and Development Period (1982-...). In this classification, the main axes of differentiation that determine the progress of the field in Turkey are taken into consideration. In this context, the development of sociology of religion has been divided into two main periods: pre-institutionalization and post-institutionalization. While pre-institutionalization covers the initial and preparatory periods, post-institutionalization covers the initial and development periods of institutionalization. However, the aspects of pre-institutionalization period, in this study, are touched briefly, the aspects of institutionalization and the following periods that started with the foundation of Divinity Faculty of Ankara University are dealt with in detail. So, the study is limited to the works of scholars who have played a role in the development of sociology of religion in Divinity Faculty of Ankara University. In the study, through literature research, the contributions of these scholars have been shown by illustrating the main

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. e-mail: ihsanpcioglu@yahoo.com

** Ar. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. e-mail: fkenevir@ankara.edu.tr

subjects they studied, perspectives they developed and the academicians they taught in a chronological and analytical framework.

Key Words: Sociology of Religion in Turkey, Divinity Faculty of Ankara University, Pioneering and Founding Sociologists of Religion, Development and Institutionalization of Sociology of Religion.

Makalenin Dergiye Gönderildiği Tarih: 05.01.2017; Hakem ve Yayın Kurulu Değerlendirmesinden Geçen Makalenin Yayına Kabul Edildiği Tarih: 05.04.2017

Giriş

Din ve toplum ilişkileri üzerine düşünme ve yazma geleneği, tarihin çok eski devirlerine kadar uzanmakla birlikte, din sosyolojisinin sistematik bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı son iki yüzyıl ile tarihlendirilmektedir. İlkçağlardan itibaren düşünürler, din ve toplum meselelerine ilgi duymuş, konuyla ilgili görüşlerini, genellikle felsefe, tarih ve hukuk alanının sınırları içinde ifade etmişlerdir. Ortaçağ'da kilise tarihi ve hukuku üzerinden temellendirilen din-toplum ilişkisi bağlamındaki tartışmaların diğerleri arasında öne çıktığı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde İslam dünyasında da felsefe, fıkıh ve tarih disiplinleri içinde din ve toplum konularının ele alındığı görülmektedir. Klasik İslam ilimleri içerisinde özellikle fıkıhta inancın hemen ardından "ibadet" ve "muamelat" başlıklarına yer verilmiş olması, konunun boyutlarının tespiti bakımından önemlidir. Zira fıkıhta insan-Allah ilişkisinin yanı sıra insanlar arası ilişkileri düzenleyen başlıklar olarak ibadet ve muamelat, sosyoloji disiplininin henüz vücut bulmadığı dönemlerde İslam toplumunun dini motifli sorunlarının tespitinde ve çözümünde önemli işlevlere aracılık etmiştir. Bu bağlamda toplumsal aktör olarak fakihin rolü, değişen toplumsal koşullar ve yeni kültürel ortamlarda dinin anlaşılıp yorumlanma imkânının önünü açmıştır. Bu durum da, birey-toplum dikotomisi bağlamında pek çok yeni toplumsal meselelerin günün koşulları dikkate alınarak yorumlanmasına katkıda bulunmuştur. Elbette, fıkıhın bu yorum odaklı normatif yöntemi, bir taraftan modern sosyolojinin betimsel yöntemiyle karşılaştırıldığında temel farklılıklar barındırırken, diğer taraftan erken dönemde toplumsal sorunların çözümüne odaklanan sosyoloji anlayışının izlerinin görülebileceği bir bakış açısını oluşturmuştur.

Batıda 20. yüzyılın başlarından itibaren kurumsallaşma sürecine giren din sosyolojisi, başlangıçta İslam geleneğinde olduğu gibi daha çok tarih, hukuk ve felsefe disiplininden etkilenmiş ve üretilen bilgiler bu alanların sınırları içinde değerlendirilmiştir. Aydınlanmanın etkisiyle, batı geleneğinin yerleşik kalıplarını kırarak kendisine alan açmayı başaran akılcı ve bilimsel düşünme biçimi, Rönesans ve Reform hareketlerinin yanı sıra, sanayi ve Fransız devrimlerinin hazırladığı ortamda ilk meyvelerini vermiştir. Bu ortamda, öncelikle antropoloji ve karşılaştırmalı din araştırmaları gibi yeni bilim dallarının filizlendiği görülmektedir. Bu bilim dallarından biri de, doğum sürecini sosyoloji disiplini ile birlikte yaşayan din sosyolojisidir. Başlangıçta

Auguste Comte (1798-1857)’un evrimci ve pozitivist bakış açısı üzerinden yükselen bu yeni disiplin, Karl Marx (1818-1883), Emile Durkheim (1853-1917) ve Max Weber (1864-1920)’in çalışmalarıyla sistematik ve bağımsız bir disiplin haline gelmiştir.

Sosyoloji ve din sosyolojisi disiplininin Türkiye’ye girişi Batı’da ortaya çıkışıyla neredeyse eş zamanlıdır. Başlangıçta “sosyoloji” yerine “ilm-i muâşere”, “hikmet-i içtimaiye”, “ilm-i cemiyet”, “mebahis-i ilmi’l-muvanese”, “ilm-i içtima”, “ilm-i içtimaiyat” ve “içtimaiyat” kelimeleri kullanılmıştır. Avrupa’daki siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelerin ortaya çıkardığı baskıların etkisiyle 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı aydınlarının batı karşısındaki güven duygusuna zarar vermiş ve bu tarihten itibaren yaşanan gelişmelerin mantığını kavrama yönündeki çabalara hız verilmesine yol açmıştır. Osmanlı aydınları, bu çabaların sonucu olarak batı dünyasından devşirdikleri kavramlarla Osmanlı toplumunun sorunlarına çözüm üretmeye çalışmışlardır.¹ II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte daha da hızlanan söz konusu çözüm üretme gayreti, batıda yazılan ilk sosyoloji ve din sosyolojisi çalışmalarının Türkçe’ye tercüme edilmesini beraberinde getirmiştir. Dünya’da ilk defa 1913 yılında Fransa’da kurulan sosyoloji kürsüsünün, bir yıl sonra İstanbul Darülfunun’da kurulması, ülkemizde bu alana duyulan ihtiyacı göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

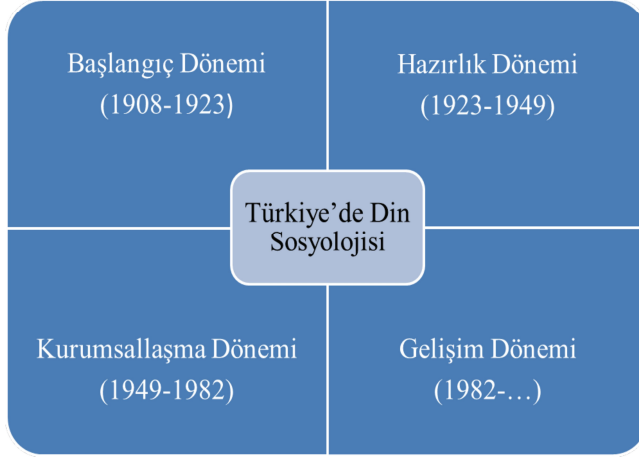
Bu tarihten itibaren Türkiye’de sosyoloji ve din sosyolojisi içerikli çalışmaların ana problemi, batı karşısında gerileme süreci gittikçe hızlanan *Devlet-i Âliye*’nin nasıl kurtarılacağıdır. Bu ana probleme çözüm üretmeye yönelik arayışlarda din olgusuna ilişkin tartışmalar merkezi bir role sahip olmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet döneminin düşünsel açıdan canlı ve dinamik ortamında farklı akımların öncüleri tarafından dillendirilen fikirler, sonraki dönemlerde yeni düşüncelerin tohumlarının atılmasına zemin hazırlamıştır. Bu tohumlar Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren filizlenmeye ve 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilk meyvelerini vermeye başlamıştır. Ülkemizde din sosyolojisi alanının akademik kimliğine kavuşması ise, 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin kurulmasıyla birlikte gerçekleşmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’ye din sosyolojisinin girişinden günümüze kadar geçen dönemde özellikle Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi çatısı altında yapılan çalışmaların tespit ve tahlilidir. Böylece başlangıçtan günümüze din sosyolojisi çalışmalarının ülkemizdeki seyrinin anlaşılması bakımından önemli olduğu düşünülen bütünlüklü bir bakış açısının ortaya çıkışına katkıda bulunulması hedeflenmektedir. Çalışmada, söz konusu hedefi gerçekleştirebilmek ve konunun kapsamını belirleyebilmek için bir öncekini diğerinden ayıran temel karakteristiklerden hareketle *dönemsel sınıflama* yoluna gidilmiştir.

1 M. Çağatay Özdemir, “Sunuş”, *Türkiye’de Sosyoloji I*, (der. M. Çağatay Özdemir), Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, ss. I-III.

1. Türkiye’de Din Sosyolojisinin Gelişimi

Türkiye’de din sosyolojisinin gelişimini dört döneme ayırarak incelemek mümkündür: Başlangıç Dönemi (1908-1923), Hazırlık Dönemi (1923-1949), Kurumsallaşma Dönemi (1949-1982) ve Gelişim Dönemi (1982 -...). Konumuzun sınırlılıkları çerçevesinde, ilk iki dönemin ayrıntılarına inilmeden başlıca temsilcileri ve temel karakteristikleri üzerinde durulacak, üçüncü ve dördüncü dönemlere ilişkin ise Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin katkılarına değinilecektir.

Matris 1. Türkiye’de Din Sosyolojisinin Gelişimi)

a. Din Sosyolojisinin Başlangıç Dönemi (1908-1923)

II. Meşrutiyet’in ilanıyla başlayan ve Türkiye’de din sosyolojisi araştırmalarının “Başlangıç Dönemi (1908-1923)” olarak adlandırılabilen bu dönemde, Ahmet Şuayb (1876-1910), Bedii Nuri (1872-1913), Said Halim Paşa (1864-1921), Ziya Gökalp (1876-1924), Mehmet İzzet (1891-1930), Yusuf Akçura (1876-1935), Prens Mehmed Sabahaddin Bey (1879-1948), Necmettin Sadak (1890-1953) ve Selahaddin Asım (1887-1939) isimleri dikkat çekmektedir.² Bu dönemde, aynı zamanda dünyadaki değişme ve gelişmeler karşısında devletin bütünlüğünün korunmasına ve kurtuluşuna yönelik çabalara odaklanan çeşitli düşünce akımlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Osmanlıcılık, Türkçülük, Batıcılık ve İslamcılık olarak adlandırılan bu akımlara mensup düşünürlerin yazıları döneme damgasını vurmuştur. Her ne kadar sorunların kaynağını farklı yerlerde arasalar ve birbirinden farklı çözüm önerileri sunsalar da, bu düşünürlerin ortak kaygısı, dağılmakta olan devlet ve toplum düzeninin yeniden kurulması ve toplumsal ilerlemenin sağlanmasıdır. Bu amaçla, İslam dini özelinde din ve toplum ilişkilerinin eleştirisi konusu yapıldığı ve tartışmaların ana odağını oluşturduğu anlaşılmaktadır.

2 Niyazi Akyüz, “Türkiye’de Din Sosyolojisi”, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, (ed. Niyazi Akyüz – İhsan Çapcıoğlu), Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 166.

b. Din Sosyolojisinin Hazırlık Dönemi (1923-1949)

Türkiye’de din sosyolojisinin ikinci dönemi, “Hazırlık Dönemi (1923-1949)” olarak adlandırılabilir. Bu dönemde, tek parti iktidarının din ve toplum politikalarının yansımaları görülmektedir. Yine bu dönemde, toplumsal değişimin ana hedefi, batı toplumlarının gelişim çizgisini izleyen din ve toplum politikaları üretmek onlara benzemektir. Hazırlık döneminde, din ve toplum sorunlarını çeşitli açılardan ele alan sosyologlar arasında İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978), Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1901-1974), Mümtaz Turhan (1908-1968), Sabri F. Ülgener (1911-1983), Tahir Çağatay (1902-1984) ve Niyazi Berkes (1908-1988) sayılabilir. Bu sosyologların eserlerinde, genellikle, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde ve sonrasında yaşanan yapısal değişimin eğitim, kültür, iktisat, din ve siyaset alanlarında ürettiği sorunlar üzerinde durulmuştur. Cumhuriyet’in ilanının ardından 1924 yılında kurulan Darulfunun İlahiyat Şubesi 1933 yılına kadar dokuz sene faaliyetlerini devam ettirmiştir. Burada din sosyolojisi dersini, “Dini İçtimaiyat” adıyla İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu vermiştir. 1933’te Daru’l-Fünûn kapatılmış ve yerine kurulan İstanbul Üniversitesi’nde İlahiyat alanına yer verilmemiştir.³ İstanbul Darulfunun İlahiyat Şubesi’nin kapanmasından 16 yıl sonra 1949 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde Cumhuriyet döneminin ilk İlahiyat Fakültesi açılmıştır.

c. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Din Sosyolojisinin Kurumsallaşma Dönemi (1949-1982)

Türkiye’de ilk din sosyolojisi çalışmaları, 1949’da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin kurulmasının ardından birinci kuşak din sosyologları tarafından verilen derslerle başlamıştır. Din sosyolojisinin kurumsal yapılanma sürecine girdiği bu dönemi, “Kurumsallaşma Dönemi (1949-1982)” olarak adlandırabiliriz. Bu dönemde, İlahiyat Fakültesi bünyesinde din sosyolojisi derslerinin okutulduğu ve din sosyolojisi konularında müstakil bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Aynı zamanda bu dönem, kurucu din sosyologları kuşağının ortaya çıktığı bir zaman aralığını oluşturur. Sosyolojik anlamda, bir kuşağın ortalama kaç yıla karşılık geldiği konusunda net bir tanımlama bulunmamakla birlikte, bu konudaki yaygın kabule göre çeyrek yüzyıl bir kuşak olarak kabul edilmektedir. Bu araştırmada, Türkiye’de din sosyolojisi çalışmalarının nasıl bir seyir izlediğini görebilmek için kuşaklar arası bir sınıflamaya gidilmiştir. Bu kapsamda, 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin kurulmasından 1982 yılına kadar geçen dönem, kurucu din sosyologları kuşağı olarak nitelenebilir. Bu kuşakta, Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken (1901-1974), Prof. Dr. Mehmet Karasan (1907-1974), Prof. Dr. Mehmet Taplamacıoğlu (1910-1995) ve Ord. Prof. Dr. Hans Freyer (1887-1969) yer alır. Kurucu kuşaktaki isimlerin en belirgin özelliği, felsefe,

3 Münir Koştaş, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXI, Ankara, 1989, ss. 1-8.

hukuk ve sosyoloji eğitimi almış ve bu alanlarda uzmanlaşmış olmalarıdır. Bu durum, ilahiyat eğitiminin, Türkiye’de henüz örgün eğitim-öğretim müfredatına girmemiş olmasının doğal bir sonucudur. Bu kuşaktaki isimlerin bir diğer özelliği, Hilmi Ziya Ülken hariç, diğerlerinin doktora eğitimlerini yurtdışında tamamlamış olmalarıdır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde uzun süre görev yapmış olmaları ise, başka bir ortak noktalarıdır. Ayrıca bu kuşak, Türkiye’de din sosyolojisinin bağımsız bir disiplin olarak kök salmasında ve ikinci kuşak din sosyologlarının yetişmesinde öncü rol oynamıştır.

Öncü din sosyologlarının çalışmalarıyla belirlenen din sosyolojisi müfredatı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin açılışından itibaren uygulamaya konulmuştur. Bu kapsamda, Fakülte’nin eğitim ve öğretim faaliyetlerine başladığı 1949–1950 ders yılı programında birinci sınıf ilk döneminde ‘Sosyoloji’ dersine 2 saat, ikinci sınıfta yer alan ‘Din Sosyolojisi’ dersine ise yine 2 saat zaman ayrılmıştır.⁴ Din Sosyolojisi ve Psikolojisi Anabilim Dalı’nda İMSB 341 koduyla okutulan Din Sosyolojisi dersinin müfredatında aşağıdaki konulara yer verilmiştir:

Toplum bilimleri: Bu başlık altında, ana hatlarıyla sosyolojinin tanımı, toplumsal yapı ve toplumsal hareketlilik konuları işlenmiştir.

Din bilimleri: Din sözü, din olaylarının tanımı, dinlerin kök ve başlangıcı, dinlerde sınıflama, çevre ve dinin karşılıklı ilişkileri, dinler bilimi, din sosyolojisinin tartışma konusu olan meseleleri, din sosyolojisinin tarihçesine ilişkin konular bu kapsamda ele alınmıştır.

Din sosyolojisinin ana problemleri: Burada, genel bilgiler, dini tecrübe ve anlatımları, dinin toplum ve dünya karşısındaki tutumu başlıklarından oluşan konulara değinilmiştir.

Din ve toplum ilişkileri ve dini gruplar: Bu başlık altında, din ve toplum ilişkilerinin genel olarak ele alındığı ve dini grupların sınıflandırıldığı anlaşılmaktadır.

Laiklik ilkesi ve Türkiye’deki durum: Bu başlık altında ise, genel bilgiler, tarih boyunca laikliğin gelişimi, batı dünyasında laikliği doğuran olaylar ve Türkiye Cumhuriyeti’ndeki durumu, din bakımından devlet şekilleri ve çağdaş yaşayıştaki tutum konularının okutulması amaçlanmıştır.⁵

2. Felsefeden Sosyolojiye İlk Adım: Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken (1901-1974)

Kurucu din sosyologları kuşağını Hilmi Ziya Ülken’in felsefe ve dinler tarihi içeriği yoğun “dini sosyoloji” çalışmalarıyla başlatmak mümkündür. İstanbul’da doğan Ülken, 1918’de İstanbul Lisesi’nden mezun olmuştur.

4 Koştaş, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi”, ss. 11-13.

5 Koştaş, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi”, ss. 23-24.

1921'de Mekteb-i Mülkiye'yi bitirmiş ve aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Beşeri Coğrafya Kürsüsü'ne asistan olmuştur. 1933 yılına kadar sosyoloji, felsefe, tarih ve coğrafya öğretmenliği yapmıştır. 1933'te İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Medeniyeti Tarihi'ne doçent tayin edildikten sonra uzmanlık eğitimi için Berlin'e gönderilmiştir. 1936 yılında Türkiye'ye dönmüş ve aynı üniversitede Türk Tefekkür Tarihi Kürsüsü'ne doçent olarak atanmıştır. 1944 yılında profesör, 1957 yılında ise ordinaryüs profesör olmuştur. İstanbul'daki görevinin yanı sıra, 1955'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde sistematik felsefe profesörlüğüne getirilmiştir. 1960 darbesinin ardından 147 profesörün üniversiteden tasfiye kararından kısmen etkilenen Ülken'in kadrosu, İstanbul Üniversitesi'nden Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne nakledilmiştir. 1967 yılında 114 sayılı kanunla İstanbul Üniversitesi'ndeki eski görevine iade edilse de bunu kabul etmeyerek Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde kalmayı tercih etmiş ve 1973'te aynı fakültenin emekli olmuştur.⁶ 1955-1973 yılları arasında İlahiyat Fakültesi'nde görev yapan Ülken, sistematik felsefe kürsüsü bünyesinde dersler vermekle birlikte, din sosyolojisi derslerine girmemiştir.⁷

Durkheim geleneğinin ülkemizde Ziya Gökalp'ten sonra gelen en önemli temsilcilerinden biri olan Ülken, genel sosyoloji yanında sosyolojinin alt dallarından biri olan din sosyolojisiyle de ilgilenmiştir. Türkiye'de din sosyolojisi adıyla yayınlanmış ilk eser ona aittir. 1943 yılında *Dini Sosyoloji* başlığıyla yayımladığı bu çalışmasıyla Ülken, Türkiye'de çoğu kimsenin üzerinde durmadığı bir dönemde din sosyolojisi ile ilgilenmiş ve bu disiplinin tanınmasını sağlamıştır. Ülken'in din sosyolojisi alanına giren bu temel kitabının dışında alanla ilgili, *İctimai Doktrinler Tarihi*⁸, *Yahudi Mes'elesi*⁹, *Değerler, Kültür ve San'at*,¹⁰ adlı kitapları ile "İntihar"¹¹, "Değerlerin Dolaşımı"¹², "İptidailerde İctimai Bünye ve Din"¹³, "Laiklik"¹⁴, "Durkheim"¹⁵, "İslam Feodalizmi"¹⁶ gibi makaleleri de dikkat çekicidir. Yine onun, doğrudan bu alan için yazdığı, "Dini İctimaiyat"¹⁷ ve "Din sosyolojisi"¹⁸ makaleleri de bu alan için önemlidir. Ayrıca Ülken'in, Taplamacıoğlu'nun *Din Sosyolojisi* kitabı için kaleme aldığı "Birkaç Söz" başlıklı yazısında, ülkemizdeki din sosyolojisi literatürü açısından

6 Ayhan Vergili, "Hilmi Ziya Ülken (1901-1974)", *Türkiye'de Sosyoloji I*, (Der. M. Çağatay Özdemir), Phoenix Yay., Ankara, 2008, ss. 597-600.

7 Ayhan Vergili, "Hilmi Ziya Ülken (1901-1974)", s. 599.

8 Hilmi Ziya Ülken, *İctimai Doktrinler Tarihi*, Yeni Devir Matbaası, İstanbul, 1940.

9 Hilmi Ziya Ülken, *Yahudi Mes'elesi*, Râşid Bütün Matbaası, İstanbul, 1941.

10 Hilmi Ziya Ülken, *Değerler, Kültür ve San'at*, Kâğıt ve Basım İşleri Matbaası, İstanbul, 1965.

11 Hilmi Ziya Ülken, "İntihar", *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*, C. I, sayı: 4, 1927.

12 Hilmi Ziya Ülken, "Değerlerin Dolaşımı", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 8, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, ss. V-VI.

13 "İptidailerde İctimai Bünye ve Din", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 13-14, İstanbul, 1959, ss. 35-37.

14 Bkz. 50. *Yıl Kitabı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, ss. 59-77.

15 Bkz. *Yeni Adam Mecmuası*, Sayı: 225, İstanbul 20 Nisan 1939, s. 6.

16 Bkz. (Poliak'tan Çeviri), *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Yıl: 1941-1942, ss. 250-270.

17 *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*, Yıl: I, Sayı: 4, İstanbul, 1927, ss. 264-271 ve ss. 321-332.

18 Bkz. "Din Sosyolojisi", *Yeni Sabah*, İstanbul, 28 Haziran 1954.

dan önemli olmakla birlikte, Taplamacıoğlu'nun gözünden kaçtığını söylediği, "Anadolu Tarihinde Dini Ruhiyat Müşahedeleri"¹⁹ ile "Din ve İçtimai Yapı"²⁰ başlıklı yazılarıyla birlikte, *Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası*'nın 1927 yılı 1. Cilt 4. Sayısında yayımlanan "Potlaç", "Heyecan", "Teheyyüciyet", "İntihar", "Dini Sosyoloji"²¹ başlıklı yazıları da bulunmaktadır.

Hilmi Ziya Ülken, *Dini Sosyoloji* kitabında, dini sosyolojiyi, "dini bir içtimai kurum olmak bakımından tetkik eden bir bilgi şubesi" olarak tanımlar. Ona göre dini sosyoloji, dinler tarihinin sistematik şeklini oluşturur. Dini sosyolojide, usul bakımından birbirine zıt iki anlayış tarzı vardır: Bunlar; 'Fransız Sosyolojisi' olarak da adlandırılan Durkheim Mektebi ile 'Maddeci Sosyoloji' diye de adlandırılan Marx Mektebi'dir. Ülken'e göre, bir de bu iki anlayışı uzlaştırmaya çalışan Max Weber'in telifçi görüşü vardır. Ülken, dini sosyolojiyi kitabında nasıl ele aldığına ilişkin olarak ise şu ifadeleri kullanır: "...dinler arasında birleşik olan başlıca kurumları gördükten sonra, iptidai denilen dinlerin hayat şartlarıyla münasebetlerini ve büyük dinlerden örnek olmak üzere Hıristiyanlığın ve İslam'ın doğuşunu ve yayılışını bu bakımdan mütalaa edeceğiz."²²

O, dinlerin tekâmülü başlığı altında, bütün kavimlerin aynı aşamalardan geçmesi de genel olarak, totemcilikten tek tanrıcılığa giden safhalar altında tetkik edilebileceğini ifade eder.²³ Bu aşamaları; 'totemcilik safhası', 'animizm devri', 'natürizm devri', 'çok tanrıcılık', 'çokta bir tanrıcılık', 'iki tanrıcılık', 'tek tanrıcılık' ve 'hiç tanrıcılık' başlıkları altında sınıflandırarak açıklar.²⁴ Ayrıca, bu kitabında, tabiat dini, zümre tanrıları, fetiş, mabet ve teşkilatı, kurban, tanrı kurbanı, dua, ölümlere tapınma, cemiyete giriş merasimi, bayramlar, 'tabu, üstureler, tanrı fikri, âlemin kurucusu, kozmogoniler, doğuş üstureleri, din ve içtimai morfoloji, sihirbaz gibi din kurumuyla ilgili gördüğü meseleleri ve kavramları ele alır. Kitabının sonunda ise, Hıristiyanlık ve İslamiyet dinlerini ve kurucularını tarihsel süreci içinde anlatır.²⁵

Ülken'in çalışması, sistematik bir din sosyolojisi kitabı olmaktan uzak bir görünüme sahiptir. Kitapta, dinlerin doğuşu, gelişimi ve temel kavramları hakkında açıklamaların yapıldığı ve kutsal, dua, kurban, bayram, tabu, tanrı, fetiş ve tapınma gibi dinlerdeki ortak kavramların karşılaştırmalı olarak ele alındığı görülmektedir. Bu özelliğiyle eserin, her ne kadar adı dini sosyoloji olsa da, din hakkında nazari bilgiler içeren bir dinler tarihi kitabı olduğu söylenebilir.

Ülken'e göre, bir bilim dalı ilerleyebilmek ve kendini meşru kılabilmek için felsefi bir karaktere sahip olmalıdır. Bu nedenle sosyoloji de felsefi bir temele dayanır. Ayrıca, sosyolojinin varlık alanı ile diğer bilim dallarının var-

19 Bkz. *Anadolu Dergisi*, 1922.

20 Bkz. *Sosyoloji Dergisi*, 1960.

21 Bkz. *Felsefe ve İçtimaiyat Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 4, 1927.

22 Hilmi Ziya Ülken, *Dini Sosyoloji*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1943, s. 1.

23 Ülken, *Dini Sosyoloji*, s. 28.

24 Ülken, *Dini Sosyoloji*, ss. 28-34.

25 Ülken, *Dini Sosyoloji*, ss. 90-119.

lık alanları arasında bir ortaklık söz konusu olduğu için onun diğer bilim dallarından bağımsız düşünülmesi mümkün değildir.²⁶ Nitekim Ülken, bu düşüncesini doğrular nitelikte felsefe başta olmak üzere sosyoloji, psikoloji, sanat, edebiyat ve özellikle Türk düşünce tarihi alanlarını içine alan geniş bir sosyal bilim yelpazesinde çalışmalar ortaya koymuştur. Bu nedenle onun, sosyal bilimlerle meşgul olacak kişilerin de kendisi gibi bir sosyal bilim bakışı açısına sahip olmaları gerektiğine inandığı söylenebilir.

Ülken, *Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğrenimi ve Araştırmaları*²⁷ ve *Sosyolojiye Giriş*²⁸ adlı kitaplarında yeni bir bilim dalı olan sosyolojinin yöntem sorununa değinmektedir. O, sosyolojinin objektiflik özelliğinin, ideolojik temelli yaklaşımlar tarafından bozulduğunu, olay ve olguların ideolojinin öngördüğü biçimde bir kalıba sokulduğunu belirterek, bunun sosyolojinin yöntem sorununda karşısına çıkan en büyük tehlike olduğuna dikkat çekmektedir. Ülken’in sosyolojinin yöntemine dair görüşlerinin yer aldığı diğer makaleleri ise, “Sosyolojinin Mevzuu ve Usulü”²⁹ ile “Sosyolojinin Dalları”dır.³⁰

Ülken, toplumun sabit ilişkilerden değil, sürekli değişen ilişkilerden ibaret olduğunu belirterek, sosyolojinin konusunun bu değişen ilişkileri ve değişim koşullarını araştırmak ve açıklamak olduğunu ifade eder. Buradan hareketle, sosyolojide yöntemin, sürekli yenilenen ve kendini düzelten bir anlayış içinde olması gerektiğini vurgular. Ona göre yöntem, sabit ya da değişmez bir özelliğe sahip değildir; aksine o, olay ve olguların özelliklerine göre değişmeye açık olan ve sürekli gelişen bir süreçtir.³¹ Bu ifadeler, ülkemizde din sosyolojisinin yöntemine ilişkin tartışmaların henüz yok denecek kadar az olduğu bir dönemde, Ülken’in metodolojik ilgisini ve farkındalığını göstermesi bakımından önemlidir.

3. Felsefeden Sosyolojiye: Prof. Dr. Mehmet Karasan (1907-1974)

Denizli’nin Çivril ilçesinde doğan Karasan, 1928’de İstanbul Lisesi’ni bitirmiş ve Millî Eğitim Bakanlığı’nın yurt dışı eğitim sınavını kazanarak Fransa’ya gitmiştir. Lyon Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde felsefe ve sosyoloji eğitimi almış ve 1932’de Türkiye’ye dönmüştür. Bir yıl Edirne Lisesi’nde öğretmenlik yaptıktan sonra, 1933’te İstanbul Üniversitesi’nde Felsefe doçenti olarak çalışmaya başlamıştır. Bölüm başkanı Hans Reichenbach tarafından görevine son verilmesi üzerine önce Mülkiye Mektebi’ne, sonrasında ise 1942’de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Enstitüsü’ne³² görevlendirilmiştir. Bura-

26 Vergili, “Hilmi Ziya Ülken”, ss. 609-610.

27 Bkz. *Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğrenimi ve Araştırmaları*, Türk Sosyolojisi Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1956.

28 Bkz. *Sosyolojiye Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1947.

29 Bkz. *Sosyoloji Dergisi*, 1 (1), İstanbul, 1942, s. 142.

30 Bkz. “Sosyolojinin Dalları”, *Sosyoloji Dergisi*, 4-5, İstanbul, 1949, ss. 142-143.

31 Vergili, “Hilmi Ziya Ülken”, ss. 609-611.

32 Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde 1939-1940 öğretim yılında bir felsefe zümresi, ardından Felsefe Enstitüsü kurulmuş ve başına Sorbonne Üniversitesi öğretim üyelerinden Olivier Lacombe getirilmiştir. Yurt dışında eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye’ye dönen Necati

da sosyoloji ve etik dersleri veren Karasan, on sene görev yaptıktan sonra, 1951'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne geçmiş ve din sosyolojisi, dinler tarihi ve ahlâk felsefesi derslerini okutmuştur.

1954 ve 1957 seçimlerinde DP'den Denizli Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmiştir.³³ UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yönetim Kurulu Üyeliği'nde uzun süre bulunmuş, Avrupa konseyinde Türk Heyetine dâhil olarak çeşitli komisyonlarda ve toplantılarda Türkiye'yi temsil etmiştir. Siyasi hayattan çekildikten sonra 1968 yılında İlahiyat Fakültesi'ne dönmüş, ancak din sosyolojisi kürsüsüne değil, sistematik felsefe kürsüsüne profesör olarak tayin edilmiştir. 1970-1971 yılları arasında İlahiyat Fakültesi'nde Dekanlık yapmıştır. Sistematik Felsefe Kürsüsü Başkanı olarak 15 Kasım 1974'te vefat etmiştir. Karasan, yabancı dil olarak Fransızca, İngilizce ve Almanca bilmekteydi.³⁴

1949 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde kurulan İlahiyat Fakültesi'nde din sosyolojisi derslerini vermek üzere Prof. Dr. Mehmet Karasan görevlendirilmiştir. Karasan, İlahiyat Fakültesi çatısı altında ilk defa verilecek olan bu derste, *Din Sosyolojisine Giriş* başlıklı notlarını okutmuştur. Karasan, notlarında, din sosyolojisinin tarihini 'Auguste Comte'a Kadar' ve 'Auguste Comte'dan Sonra' olmak üzere iki kısma ayırmıştır. İlk kısımda ilkçağ Yunan düşüncesinde sofistler, Aristo ve Eflatun gibi din olayları üzerine düşünen filozofların fikirlerine uzunca değinmiştir. Karasan'a göre Eflatun, din sosyolojisinin kurucusudur. Ortaçağ ve aydınlanma döneminde ise din meselesi ile ilgilenen düşünürler olarak, John Locke, Berkeley ve David Hume'a yer verir.³⁵ İkinci bölümde Comte'un sosyolojideki önemine değinen Karasan, sosyal statik ve sosyal dinamik kavramları ile birlikte üç hal kanununu açıklar.³⁶

Durkheim sosyolojisinin esasını 'mahşeri şuur' anlayışının oluşturduğunu belirten Karasan, mahşeri şuur tasavvurunun temelini ise dinden oluştuğuna işaret eder ve sırasıyla *İş Bölümü*, *Din Hayatının İptidai Şekilleri*, *İntihar* kitaplarındaki din ile ilgili görüşlerine yer verir.³⁷ Karasan, Durkheim'dan sonra meslekten olmadığını belirttiği Henri Bergson'a da kitabında uzunca temas eder ve *Ahlak İle Dinin İki Kaynağı* adlı eserinin din sosyolojisi açı-

Akder, Niyazi Berkes, Behice Boran, Muzaffer Şerif Başoğlu, Hamdi Ragıp Atademir ve Mediha Berkes bu Enstitü'ye dâhil edilmiş ve böylece güçlü bir akademik kadro oluşturulmuştur. Sonraki iki sene içinde bu kadroya Suut Kemal Yetkin, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mehmet Karasan, Nusret Hızır ve Bedii Ziya Egemen de eklenmiştir. Bkz. Remzi Demir ve Doğan Atılğan, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Türkiye'de Beşeri Bilimlerin Yeniden İnşası -Elli Portre*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2008, s. 53.

33 Demir ve Atılğan, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Türkiye'de Beşeri Bilimlerin Yeniden İnşası -Elli Portre*, ss. 52-53.

34 Muhsin Balakbabalar, "Mehmet Karasan", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 1, Ankara, 1972, ss. XXIII-XXV.

35 Mehmet Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş* (Basılmamış Ders Notları), Ankara Üniversitesi Kütüphanesi, (Kütüphane Yer Numarası: 301.4 KARd), ss. 1-10.

36 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, s. 11.

37 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, ss. 14-16.

sından önemi üzerinde durur.³⁸ Bu dönemde sistematik bir din sosyolojisi eserinin bulunmadığını belirten Karasan, Roger Bastide’in *Din Sosyolojisinin Unsurları* adlı eseri ile Gustave Menching’in *Din Sosyolojisi* (1950) adlı eserlerinden bahseder. Daha sonra Pinar De La Boullaye’nin *Dinlerin Mukayeseli Tarihi*, Roul De Grasserie’in, *Dinlerin Sosyolojik Bakımdan Mukayesesi*, Robert Will’in *Le Culte* adlı eserini ve Van Der Leew’in *Din Mahiyeti ve Tezahürleri* adlı eserlerini sıralar.³⁹

Din Sosyolojine Giriş’te, din sosyolojisi açısından etnografların da önemli olduğunu belirten Karasan, Frazer’in totemizm ve Tylor’ın animist nazariyesine yer verir ve Max Müller’in natürizm nazariyesi üzerinde durur.⁴⁰ Ülken gibi Karasan’ın da dinlerin kök ve başlangıcına ilişkin nazariyeler konusunda dinler tarihi verilerinden yararlandığı görülmektedir.

Max Weber’in, cemiyet ve iktisat, özellikle de din ve iktisat ilişkileri ile ilgilendiğini belirten Karasan, daha sonra Simmel ile Sombart’a geçer. 43 sayfalık notlarında Weber’e bu şekilde çok kısa bir atıfla yetinen Karasan, sistematik din sosyolojisinin kurucusu olarak ise Joachim Wach’i gösterir ve onun bu sahanın otoritesi olduğunu belirtir. Bu kapsamda, din sosyolojisi öğrencilerine Joachim Wach’ın *Din Sosyolojisi* kitabıyla birlikte, Roger Bastide’nin *Elements Sociologie Religieuse* adlı eserini ve Gustave Mensching’in *Din Sosyolojisi* adlı eserlerini de tavsiye eder.⁴¹

Karasan, sistematik din sosyolojisi başlıklı üçüncü bölüme, “din sosyolojisi din ve cemiyet meselelerini inceler” şeklinde bir tanımla başlar ve din sosyolojisinin teoloji, din felsefesi, din psikolojisi ve ilahiyat gibi disiplinlerden farkını kısaca açıklar. Bu kapsamda, dinde itikat, amel ve cemaat olmak üzere üç esas olduğunu belirterek din sosyolojisinin din ile cemiyetin birbirine tesir ve münasebetlerini incelediğini ifade eder.⁴² Karasan, sosyolojik bakımdan eski çağlarda din hayatının daha baskın olduğu yönündeki genel kanaate katılarak Comte’un “üç hal kanunu” ile bu düşüncesini temellendirir.⁴³ Bu bölümde Karasan’ın, Bergson’un fikirlerine uzun uzun yer verdiği ve özellikle ahlak-din ilişkisi konusunda Bergson’dan etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede o, bütün büyük dinlerde ahlak meselesinin dinin esasını oluşturduğunu iddia eder.⁴⁴

Karasan bu bölümde, her ne kadar kaynak belirtmese de, muhtemelen Wach’tan esinlenerek din hayatının ifade şekillerini üç başlıkta toplar. İlki olan “dinin nazari ifadesi”nin, ağızdan ağıza nakledilen masal ve efsanelerle başladığını, daha sonraları ise vahye ve dini tecrübeye dayalı olarak kitaplar-

38 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, s. 16.

39 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, ss. 17-18.

40 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, s. 19.

41 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, ss. 20-21.

42 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, ss. 21-22.

43 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, s. 23.

44 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, ss. 26-27.

da yer bulduğunu belirtir. İkincisi olan “dinin pratik ifadesi”, dini nazariyelerini dini ameliyelerde mevcut olması şeklinde açıklanır. İbadetler, dini ayin ve merasimler, evlenme ve bayramlar bunun örnekleridir. Üçüncüsü olan “dinin sosyolojik ifadesi” ise, “Tek başına dindar adam yoktur. Dindarın dini, bir topluluğun dinidir” şeklinde özetlenir.⁴⁵ Bu çerçevede, İslam, Hıristiyanlık ve Hıristiyanlığın mezhepleri ferdi ve spiritüalist olmaları açısından karşılaştırılır.⁴⁶ Karasan’a göre, içtimai farklılaşma mezhepler bağlamında dini farklılaşmayı doğurur.⁴⁷

İlkçağ Yunan dininden itibaren dinin gelişimini aktaran Karasan, Yunan dininin başlangıçta milli olduğunu, sonraları tarikatların ortaya çıkarak dini ferdileştirdiğini, medeniyetin gelişmesi ile de cemiyetle birlikte dinin farklılaştığını belirtir. Ona göre, bu süreç din ile tabii topluluklar arasındaki ayrışmayı beraberinde getirir. Tabii topluluktan maksat aile, klan ve kabiledir. İptidai cemiyetlerde tarikat yoktur. Tarikatlar daha ziyade sitelerin teşekkülünden sonra doğar. İster ilk çağda ister ortaçağda olsun, tarikatlar daha çok mesleki grupları bir araya getirir ve içtimai bir meslek tarikat niteliği kazanır.⁴⁸ Karasan, böylece dini gruplaşmaları ve tarikatları ilk çağ yunan felsefesinden örneklendirir, ayrıca dinlerin doğuşu ve din-siyaset ilişkisi hakkında kısa da olsa bilgiler verir.⁴⁹

Karasan, dinin sosyolojik işlevini de üç maddede toplar. İlki *tabii olarak müspet* (yapıcı), ikincisi *menfi* (yıkıcı), üçüncüsü ise *iradi müspet* durumdur. Dinin ilk ve esaslı işlevinin birleştiricilik ve bütünleştiricilik olduğunu ifade eder. Dinin birinci işlevinin daha çok ilk cemiyetlerde görüldüğünü ve bunun din ile cemiyetin mutabakatına dayandığını belirtir. Din, menfi (yıkıcı) rol oynadığında, keşişlik ve çilekeşlik örneğinde olduğu gibi cemiyet aleyhine münzevi bir duruma dönüşebilir. Din, iradi müspet rol oynadığında ise, yüksek dinlerdeki dini iştirak ve dehalet ortaya çıkar.⁵⁰ Bu bölümde imanın birleştirici, ibadetin ise bütünleştirici işlevi üzerinde duran Karasan’a göre iman, birleştirici işlevi ile dinin büyümesini sağlar, ibadet ise bütünleştirici kuvveti ile egoizmi ortadan kaldırır ve grubu birleştirir. Ayrıca o, grup teşkilatının ve zihniyetinin kuvvetlenmesine katkıda bulunur.⁵¹ Karasan’ın dinin işlevleri konusundaki görüşlerinde, Durkheimci bir bakış açısına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Karasan notlarında, sanat ve din ilişkisine de yer vermiştir. “Sanat, sanat içindir” düşüncesinin yeni olduğuna, daha öncesinde ise “sanat din içindir” şeklinde bir görüşün benimsendiğine ilişkin kanaatini, edebiyatın, masalla-

45 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, ss. 28-32.

46 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, ss. 32-33.

47 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, s. 33.

48 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, s. 33.

49 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, ss. 34-35.

50 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, ss. 36-37.

51 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, ss. 37-39.

rın, heykellerin, efsanelerin, trajedilerin ve musikinin kaynağını dinden alması gerçeğiyle destekler. Ona göre, sanatın dinden ayrılması Rönesans ile başlamıştır.⁵²

Karasan notlarının son bölümünü, din hayatı ve dinlerin dünyaya karşı durumları ile bitirmektedir. Buna göre her dinin dünyaya karşı takındığı bir tutum vardır. Bu bağlamda dinler, dünyayı kutsal ve kutsal olmayan şeklinde ikiye ayırır. Karasan, dinlerin; müspet ve tabii olan nikbin devir, menfi veya kötümser görüş devri ve ikisinin birleşmesi olan dünyanın hem iyi hem kötü olduğu şeklinde tabiata karşı üç türlü vaziyet alışı sahip olduklarını belirtir ve büyük dinlerin esasının da bu olduğunu savunur.⁵³

Lisans ve lisansüstü eğitimini felsefe alanında yapan, akademik kariyerini bu alanda tamamlayan Karasan, bu durumun doğal sonucu olarak yoğun bir felsefi ilgiye ve birikime sahip olmuştur. Onun diğer eserlerinde olduğu gibi din sosyolojisi notlarında da bu ilgi ve birikimin izini sürmek mümkündür. Nitekim bu eserinde, din sosyolojisinin tarihçesine ilişkin örneklerini yoğunlukla eski Yunan dinlerinden seçmiş, İslam ve Hıristiyanlık ise sınırlı örneklerle kendisine yer bulmuştur. Ayrıca o, Descartes’ten yaptığı çevirileriyle Türkiye’de felsefenin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Hasan Ali Yücel’in Millî Eğitim Bakanlığı döneminde başlattığı⁵⁴ ‘tercüme hareketi’ kapsamında Descartes’in eserlerinin çoğunu Türkçe’ye kazandırarak, hem Descartes’in daha iyi anlaşılmasına hem de Türkiye’de felsefe çalışmalarına öncülük eden eserlere imza atmıştır.⁵⁵

Karasan’ın notları dışında, din sosyolojisi alanıyla doğrudan ilişkili bir dizi makalenin de yazarı olduğu görülmektedir. Bu makalelerinde, özellikle ilkçağ Yunan düşüncesinde din sosyolojisinin öncüleri olan isimler üzerinde durmuştur. Bu kapsamda, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi’nin 1, 2 ve 4. sayılarında birbirini tamamlayan üç makale olarak yayımlanan “Eflatunun Devleti” başlıklı çalışmalardan söz edilebilir. Karasan, Eflatun’un *Devlet* ve *Kanunlar* adlı eserlerindeki görüşlerinden hareketle devletin temelini adalet olduğunu, adaletin ise birlik üzerine kurulması gerektiğini belirtir. Ona göre

52 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, s. 42.

53 Karasan, *Din Sosyolojisine Giriş*, ss. 42-43.

54 Hasan Ali Yücel’in öncülüğünde kurulan Tercüme Bürosu dünya klasiklerini Türk diline kazandırır. 1946 yılına gelindiğinde Hasan Ali Yücel Millî Eğitim Bakanlığı görevinden alınır. Bu yıla kadar olan yaklaşık yedi yıllık sürede 496 eser Türkçe’ye çevrilmiştir. Çeviri faaliyetleri bundan sonra aksayıp yavaşlaşsa da 1958 yılına kadar 965 eser Türkçe’ye aktarılmıştır. Bu çeviriler Türkiye’nin kültür ve aydınlanma tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu çeviri eserler külliyatı edebiyat dışında felsefe alanından eserleri de içermektedir. <http://www.haberveriyorum.net/haber/hasan-ali-yucel-ve-tercume-burosuna> [erişim tarihi: 13.03.2017].

55 Mehmet Karasan’ın Rene Descartes’ten Türkçe’ye aktardığı çalışmalar şunlardır: *İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler* (1942), *Felsefenin İlkeleri* (1943), *Tabiat İşığı İle Hakikat Arama* (1945), *Aklın İradesi İçin Kurallar* (1945), *Aklını İyi Kullanmak ve Bilimlerde Doğruyu Aramak İçin Metot Üzerine Konuşma* (1945), *Ahlak Üzerine Mektuplar* (1946), *Ruhun İhtirasları* (1972), Charles Adam, *Descartes, Hayatı ve Eserleri* (1952). Bu eserler, Millî Eğitim Basımevi (Fransız klasikleri) veya 1960 öncesindeki adı Maarif Vekaleti olan yayınevi tarafından basılmıştır.

bizim gerçek dediğimiz mevcut devletler, ideal devletin gölgeleri ve kötü kopyalarıdır. Ancak ideal devlet, boş hayaller üzerine kurulmaz. Bu nedenle o, gerçekleştirilmesi zor olmakla birlikte, mümkün olanı temsil eder.⁵⁶

Karasan'ın "İlk Yunan Düşüncesinde Din İlmi Denemeleri"⁵⁷ ile "Din Sosyolojisinin Öncüleri ve Kurucuları"⁵⁸ başlıklı makaleleri, Türkiye'de din sosyolojisi alanının tarihçesi bakımından öncü niteliğindeki çalışmalar arasındadır. Bu çalışmalarda, Karasan, din sosyolojisi bilimi yeni olsa da, din ve toplum meseleleri üzerinde düşünme ve inceleme geleneğinin köklerinin en az İlk Çağ Yunan düşüncesine kadar götürülebileceğini belirtir. O, manevi ilimlerin tarihinin, genellikle sofistlerle başlatıldığını, ancak sofistlerden önce de günümüz din bilimleri bakımından bile ilginç sayılabilecek görüşlere, özellikle Ksenophanes ve Herakleitos'ta rastlanabileceğini iddia eder. Biri zamanın politeist dininin inançlarını, diğeri ise ibadet ve ayinlerini bilimsel olarak inceleyerek eleştirmiştir. Karasan'a göre bu örneklerin yanı sıra, Eflatun ile Aristo'nun din ve topluma ilişkin görüşleri, onların din sosyolojisinin öncüleri olarak kabul edilmelerini gerektirir.

Karasan, "Din Sosyolojisinin Öncüleri ve Kurucuları" makalesinde, din sosyolojisinin kurucusu olarak Auguste Comte'ü gösterir. Bu makalede, ayrıca Durkheim, Weber ve Wach'ın görüşlerinden de söz eder. Ancak bunlar arasında Comte ve Durkheim'e ayrı bir önem atfedilir. Ayrıca onun ders notlarının yanı sıra diğer çalışmalarında da klasik din sosyolojisinin öncü ve kurucu isimleri arasında, özellikle filozofların görüşlerine ayrıntılı biçimde yer verdiği görülmektedir. Karasan'ın gerek telif ve gerekse çeviri türünden yazılarının sosyolojik ağırlık noktasını ise Eflatun ve Durkheim'in⁵⁹ oluşturduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰

4. Hukuktan Sosyolojiye: Prof. Dr. Mehmet Taplamacıoğlu (1910-1995)

Karasan, Mülkiye'den mezun ve Hariciye'den ayrılmış olan eski lise arkadaşları Mehmet Taplamacıoğlu'nun ilahiyat fakültesine asistan olarak girmesine yardımcı olmuştur. Böylece İlahiyat Fakültesi'nde Taplamacıoğlu dönemi

56 Bkz. Mehmet Karasan, "Eflatunun Devleti", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1943, Cilt: 1, Sayı: 1 (ss. 171-183), Sayı: 2 (ss. 357-373) ve Sayı: 4 (ss. 822-843).

57 Bkz. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1953, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 21-27.

58 Bkz. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1953, Cilt: 2, Sayı: 4, ss. 61-69.

59 Onun bu kapsamda aşağıdaki yayınlarından söz edilebilir: Eflatun, *Sofist* (Yunan Klasikleri: 16), Maarif Vekâleti Yayınları, Ankara 1943; Eflatun, *Devlet Adamı*, (Behice Boran İle Birlikte Çeviri), Maarif Vekâleti Yayınları, Ankara 1944; *Eflatun'un Devlet Görüşü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1947; Emile Durkheim, *Meslek Ahlakı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları (Fransız Klasikleri), Ankara 1949.

60 Karasan'ın diğer çalışmaları ise şunlardır: *Büyük Feylosoflar Antolojisi*, C. 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1949. Çeviri çalışmaları: Jacques Loeb, *Hayatın Mihaniki Telakkisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1935; Olivier Lacombe, *Descartes*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1943; Bergson, *Ahlak İle Dinin İki Kaynağı*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1949; Laberthonniere, *Descartes Üzerine Tetkikler*, Maarif Vekâleti, Ankara 1959. Bkz. Kevser Gülçiçek Ayas, *Türk Din Sosyolojisinde Mehmet Rami Ayas*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, ss. 35-36. Ayrıca bkz. "Mehmet Karasan", <http://www.biyografya.com/biyografi/6472> [erişim tarihi: 13.03.2017].

başlamıştır. Mehmet Taplamacıoğlu, 1910 yılında Şanlıurfa'da doğmuştur. 1934'te Mülkiye Mektebi (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi)'nden mezun olan Taplamacıoğlu, Brüksel Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde malî iktisat öğrenimi görmüştür. Adliye ve Hariciye bakanlıklarında bir süre görev yaptıktan sonra 1944'te İspanya Konsolosu olarak görevlendirilmiştir. İspanya'da konsolosluk yaptığı yıllarda Barcelona Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiş, sonrasında Madrid Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde *Türkiye'de Danıştay* başlıklı teziyle (1952) doktorasını tamamlamıştır. 1952'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Ana Bilim Dalı asistanı olarak görev almıştır. Taplamacıoğlu, İslam hukuku profesörü Sabri Şakir Ansay ile aralarındaki anlaşmazlık yüzünden Mehmet Karasan tarafından din sosyolojisi kürsüsüne transfer edilmiştir. 1954'te milletvekili seçilen Karasan'ın fakülteden ayrılmasıyla da din sosyolojisi derslerini okutmaya başlamıştır. Taplamacıoğlu, 1955'te doçent, 1963'te profesör olmuştur. 1970 yılında kısa bir süre dekanlık yapan Taplamacıoğlu, 1982'de kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır.⁶¹ Taplamacıoğlu'nun Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde, Din Sosyolojisi dersleri dışında Mukayeseli Medeni Hukuk, İslam Hukuku, Din Psikolojisi, Dinler Tarihi derslerini de verdiği dönemler olmuştur.⁶²

Taplamacıoğlu, din sosyolojisi dersi için hazırlamış olduğu notlarını önce makaleler halinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayınlamış, ardından bu makaleleri birleştirerek 1961'de *Din Sosyolojisine Giriş*⁶³ başlığıyla müstakil bir eser haline getirmiştir. 1963'te yayınlanan *Din Sosyolojisi*⁶⁴ başlıklı çalışma ise önceki çalışmanın genişletilmiş halidir. Taplamacıoğlu, bu eserinde Hans Freyer'in Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde verdiği derslerin yanı sıra, Durkheim, Wach ve Mensching'in görüşlerini naklederek eklektik bir eser meydana getirmiştir.⁶⁵

Taplamacıoğlu, Din Sosyolojisinin yanı sıra Sosyolojiye Giriş dersleri de vermiştir. Bu derslerde, genellikle *Genel Sosyoloji Üzerine Bir Deneme* kitabını okutmuştur. Bu kitabın (1961 ve 1969'da olmak üzere) iki baskısı mevcuttur.⁶⁶ *Genel Sosyoloji Üzerine Bir Deneme*, konu, metot ve tarihçe olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Bu eserin en dikkat çekici özelliklerinden biri, ilk defa

61 Gülçiçek Ayas, *Türk Din Sosyolojisinde Mehmet Rami Ayas*, s. 37.

62 Bkz. İlahiyat Fakültesi arşivindeki özlük dosyası.

63 Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi Giriş*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1961, s. 129.

64 1963'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları olarak ilk baskısı yapılan *Din Sosyolojisi* (223 sayfa) adlı eseri, 1975'te (420 sayfa) ikinci baskısını, 1983'te (437 sayfa) üçüncü baskısını yapmıştır. Taplamacıoğlu'nun eserinin ikinci ve üçüncü baskısına, *Din Sosyolojisine Giriş* kitabından ve makalelerinden eklemeler yaptığı görülmektedir.

65 İzzet Er, "Türkiye'de Din Sosyolojisi Çalışmaları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 1986, s. 128; Ayas, *Türk Din Sosyolojisinde Mehmet Rami Ayas*, ss. 35-36.

66 Mehmet Taplamacıoğlu, *Genel Sosyoloji Üzerine Bir Deneme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1. Baskı, Ankara, 1961, s. 88; Mehmet Taplamacıoğlu, *Genel Sosyoloji Üzerine Bir Deneme*, 2. Baskı, Ankara, 1969, s. 102.

bir din sosyoloğunun sosyolojinin yöntemine dair müstakil bir başlık açmış olmasındır. Üstelik bu başlık, kitabın üçte birlik bir kısmına karşılık gelmektedir. Taplamacıoğlu, sosyolojinin yöntemini vasıflama, karşılaştırma ve açıklama olmak üzere üç başlıkta ele almaktadır. Sosyolojide araştırmalar vasıflama ile başlar açıklama ile biter. Vasıflama, toplumsal olguların gözlemi olup doğrudan ve dolaylı gözlem olmak üzere ikiye ayrılır. Bilimsel bir gerçeğe varmak için tek başına gözlem yeterli olmadığı için elde edilen verilerin belli kurallara göre karşılaştırılması gerekir. Karşılaştırma, sosyolojik açıklamalar yapmak isteyen sosyoloğa, belirli bir veriyi çözümleyerek soyut ve genel unsurlara ulaşma imkânı verir. Karşılaştırma, tarihi, etnografik ve istatistik olmak üzere üçe ayrılır. Açıklama, gözlem ve karşılaştırmalar yapılarak elde edilen verilerin yorumlanmasıdır. Taplamacıoğlu'nun bu sınıflaması, kendinden sonra yazılan eserlerde din sosyolojisinin yöntemine ilişkin ana çerçeveyi oluşturmuştur.

Taplamacıoğlu, sosyolojik araştırmaların temel kurallarını ise yedi başlık altında sınıflandırır:

- ♣ *Müşahhaslık Kuralı*: Müşahhas olaylardan, toplumsal gerçeklerin gözleminden ve deneyden işe başlamanın gerekliliğine işaret eder.
- ♣ *Şuurlu Tecahül Kuralı*: Sosyolog, ampirik olarak edindiği duygu ve kanılardan tamamen ayrılmasını öğrenmedikçe toplumsal gerçekleri inceleyemez. Başka bir ifadeyle o, toplumsal alanda teori ile pratiğin birbirinden farklı şeyler olduğunu fark etmelidir.
- ♣ *Objektiflik Kuralı*: Toplumsal olgular, eşya gibi incelenmelidir. Objektiflik, bilimsel sosyolojinin şartlarından biridir. Bu kuralı tanımayan sosyolog, sosyolojiyi bilim olarak kabul etmiyor sayılır. Sosyoloji toplumsal olguların sübjektif değil, objektif yönlerini inceler.
- ♣ *Toplumsal Olgunun Tayini Kuralı*: Toplumsal olguları doğru biçimde sınırlamayı gerektirir. Ele alınan konunun, onu gösteren terimlerin açıkça tanıtılması ve belirtilmesi kuralıdır.
- ♣ *Dayanımlı Bütünlük Kuralı*: Toplumsal olaylar bir bütündür ve her olay, toplumsal bütünün kopmaz bir parçasıdır.
- ♣ *Normali Patolojiden Ayırma Kuralı*: Toplumsal hayatta bir olgu ancak belirli bir tipe göre marazi veya normal sayılabilir, mutlak bir marazilik yoktur. Toplumdan topluma suçun değişmesi bunun örneğidir.
- ♣ *Toplumsalı Toplumsalla Tayin Kuralı*: Toplumsal olguları açıklamak için toplum dışı sebeplere başvurulamaz. Çünkü toplumsal bir olayın sebebi, yine toplumsal bir olaydır.⁶⁷

Taplamacıoğlu'nun ilk baskısı 1961'de yapılan *Din Sosyolojisine Giriş* kitabı, 'sosyoloji', 'din' ve 'din sosyolojisi' olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Kitabın çok küçük değişiklikler içeren ikinci baskısı 1967 yılında yapılmıştır.

mıştır.⁶⁸ Eserin “sosyoloji” başlıklı ilk bölümünde, alanın ana kavramlarına ve toplumsal olgulara temas edilmiştir. Ayrıca bu bölümde *Genel Sosyoloji Üzerine Bir Deneme* başlıklı çalışmada ele alınan “metot” bahsinin tekrarlandığı görülmektedir. “Din” başlıklı ikinci bölümde, dinin tanımı, başlangıcı, çevre ve dinin karşılıklı etkileri ile dinlerin sınıflaması üzerinde durulmuştur. “Din sosyolojisi” başlıklı üçüncü bölümde ise, din sosyolojisinin temel konularının ve tartışmalı meselelerinin yanı sıra, din ve toplum ilişkilerine yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca genel ve özel din sosyolojisi bağlamında dini gruplar konusuna da değinilmiştir.

Taplamacıoğlu, 1963 yılında *Din Sosyolojisi* adlı yeni bir eser yayınlamıştır. Eser, Hilmi Ziya Ülken tarafından yazılan “Birkaç Söz” sunumuyla başlamaktadır. Taplamacıoğlu, bu eserinde din sosyolojisi konularını sistematik olarak ele almıştır. Üç bölüm ve bir sözlükten oluşan eserin giriş bölümünde, sosyoloji, din bilimi ve din sosyolojisinin tarihçesi ele alınmıştır. “Din sosyolojinin ana problemleri” adlı ikinci bölümde, din sosyolojisinin metoduna, araştırma alanına, dini tecrübenin anlatımlarına, dinin toplum ve dünya karşısındaki tutumuna yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, “din ve toplum münasebetleri” başlığı altında din, devlet ve laiklik konularına uzunca değinilmiştir. Bu bölümde, batıda ve doğuda din ve devlet ilişkilerinin yanı sıra laiklik ilkesi ve Türkiye’de laiklik konusu işlenmiştir. Böylelikle, Türkiye’de yazılan bir din sosyolojisi eserinde ilk defa Türkiye’ye özgü bir örneğe yer verilmiştir.⁶⁹ Eserin son kısmı ise kavramlar sözlüğüne tahsis edilmiştir. Bu durum, onun din sosyolojisi konularının anlaşılmasında kavramların doğru tanımına ve kullanımına verdiği önemin bir göstergesidir. Bu bakımdan da eser, ülkemizde bir ilk olma özelliğine sahiptir.

Din Sosyolojisi’nin genişletilmiş ikinci baskısı 1975 tarihidir. Üçüncü ve son baskısı ise 1983 yılında yapılmıştır. Eserin bu yeni baskılarına bazı eklemeler yapıldığı görülmektedir. Örneğin ilk bölüme *Din Sosyolojisine Giriş* kitabının içeriği büyük oranda eklenirken, ikinci bölüme, 1965’te İlahiyat Fakültesi Dergisi’nin 13. cildinde 13 ila 20 sayfaları arasında yayımlanan “Din ve Toplum İlişkileri ve Dini Gruplar” makalesi eklenmiştir. Ayrıca laiklik kısmında eklemeler ve çıkarmalar yapılmış, özellikle “Türkiye Cumhuriyeti’ndeki Durum” başlıklı kısım daha da genişletilerek, “Din Bakımından Devlet Şekilleri ve Çağdaş Yaşayıştaki Tutum” başlığı ilave edilmiştir. Eserin yeni baskısında, dini gruplar ve din-siyaset ilişkisine dair konuların ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır.

Taplamacıoğlu’nun, din-devlet ilişkisini (laikçiliği) ele aldığı, “Din ve Toplum İlişkileri ve Dini Gruplar”,⁷⁰ “Laiklik İlkesi ve Türkiye’deki Durum”⁷¹ ve

68 Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisine Giriş*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1961.

69 Bkz. Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, ss. 94-168.

70 “Din ve Toplum İlişkileri ve Dini Gruplar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, Ankara, 1965, ss.13-20.

71 “Laiklik İlkesi ve Türkiye’deki Durum”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XI, Ankara, 1963, ss. 35-53.

“Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesâfeti Üzerine Bir Anket Denemesi”⁷² adlı çalışmalarında Türk toplumuna özgü meseleleri ele alarak, bu alana katkıda bulunduğu görülmektedir.⁷³ Bu özelliğiyle onun söz konusu teorik ve uygulamalı çalışmalarının din sosyolojisi bilim dalının Türkiye’de tanınmasına ve canlanmasına öncülük ettiği söylenebilir. Taplamacıoğlu’nun bu çalışmalar dışında, ilahiyat fakültesi dergisinin muhtelif sayılarında çok sayıda makalesi yayınlanmıştır. Bunlar arasında “Din Sosyolojisi Çalışmaları (Batıda ve Bizde)”⁷⁴, “Din Sosyolojisinin Yeri ve Tartışma Konusu Olan Meseleleri”⁷⁵, “Din Sosyolojisinde Son Gelişmeler”⁷⁶, “İstatistik ve Anket Usulleri (Örnekleme)”⁷⁷, “Bazı İslam Bilginlerinin Toplum Görüşleri”⁷⁸, “Dinler Bilimi”⁷⁹ ve “Anayasanın Sosyo-Juridik Eleştirisi”⁸⁰ sayılabilir.

Bu çalışmalar genel olarak incelendiğinde, Taplamacıoğlu’nun din ve toplum ilişkilerine ve özellikle de din-hukuk ilişkisine özel önem atfettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, öncelikle onun hukuk kökenli bir din sosyoloğu olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu ilginin gelişimine, din sosyolojisinin başlangıcından beri dinin toplumsal bir kurum olarak hukukla olan yakın ilişkisinin yanı sıra, Türkiye özelinde laiklik tartışmalarının tekrarlanan gündemlere konu olmasının da katkıda bulunduğu söylenebilir. Taplamacıoğlu, gerek kitaplarındaki müstakil yöntem başlıklarıyla, gerekse de çeşitli zamanlarda yayımladığı makaleleriyle din sosyolojisinin yöntemine ilişkin literatüre de katkıda bulunmuştur. Örneğin, “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesâfeti Üzerine Bir Anket Denemesi” başlıklı makalesi, din sosyolojisi tekniklerinin ülkemizden seçilen bir örneklem grubu üzerinde test edildiği ilk saha araştırmalarından biridir.

5. Alman Ekolü’nün Katkısı: Ord. Prof. Dr. Hans Freyer (1887-1969)

Taplamacıoğlu ile aynı dönemlerde ilahiyat fakültesinde din sosyolojisi derslerini veren isimlerden biri de Hans Freyer’dir. O, tarih ve kültür temelli bir sosyoloji anlayışını temsil eden Alman ekolünün üyesidir. Freyer, 1887 yılında Almanya’da Leipzig şehrinde doğmuştur. Sosyolojide Leipzig okulunun kurucusu olarak kabul edilen Freyer, Greifswald Üniversitesi’nde teoloji, ekonomi, tarih ve felsefe öğrenimi görmüş, 1920 yılında Leipzig Üniversitesi’nde doktor ünvanını almıştır. Leipzig ve Kiel Üniversitelerinde felsefe alanında profesör olarak çalışan Freyer, 1925’te Leipzig Üniversitesi’nde ilk sosyoloji kürsüsünü kurmuştur. 1948’de nasyonal sosyalizme yakınlığı yüzünden

72 “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesâfeti Üzerine Bir Anket Denemesi” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: X, Ankara, 1963, ss.151-151.

73 Er, “Türkiye’de Din Sosyolojisi Çalışmaları”, ss.129-130.

74 Bkz. Cilt: VII, 1960, ss. 55-61.

75 Bkz. Cilt: VIII, 1960, ss. 45-50.

76 Bkz. Cilt: X, 1962, ss. 49-63.

77 Bkz. Cilt: X, 1962, ss. 133-140.

78 Bkz. Cilt: XII, 1964, ss. 83-97.

79 Bkz. Cilt: XIX, 1973, ss. 41-47.

80 Bkz. Cilt: XXIV, 1981, ss. 163-165.

işine son verilmesi nedeniyle batı Almanya’ya sığınmıştır. 1953–1960 yılları arasında İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi’nde misafir Ordinaryüs Profesör olarak sosyoloji ve tarih felsefesi derslerini okutmuştur. Münster Üniversitesi’nden emekli olduktan sonra Baden Württemberg eyaletinde 18 Ocak 1969’da vefat etmiştir.⁸¹

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve DTCF’de dersler veren Hans Freyer, DTCF’de sosyoloji kürsüsünün kurulmasına katkıda bulunmuştur. Alman ekolü mensuplarından bir olarak anılan İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Bedii Ziya Egemen, Hans Freyer’i İlahiyat fakültesinde Din Sosyolojisi derslerini vermek üzere davet etmiştir. Ankara Üniversitesi profesörler kurulu kararı ile 1959 yılının Ocak ayından itibaren ilahiyat fakültesinde din sosyolojisi dersini okutmak üzere görevlendirilmiştir. Freyer’in derslerini tercüme ve izahını yapmak için ise iki yarım gün Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden Doç. Dr. Turgut Kalpsüz görevlendirilmiştir. Freyer’in İlahiyat Fakültesinde verdiği dersler, yine dekanın ricası üzerine Kalpsüz tarafından tercüme edilerek kitap haline getirilmiş ve *Din Sosyolojisi* adı altında 1963 yılında İlahiyat Fakültesi yayını olarak basılmıştır.⁸²

Freyer, iki ana bölümden oluşan *Din Sosyolojisi* kitabının “genel sosyolojiye bakış” adlı birinci bölümünde, bir bilim olarak sosyolojinin araştırma ve inceleme konularına değinmiştir. Bu çerçevede, toplumsal gruplar, zümre, sınıf, kast gibi toplumsal tabakalar ve yine toplumsal olay ve süreçlere ilişkin bilgilere yer vermiştir. Burada Freyer’in din sosyolojisine hazırlık niteliğindeki bu bilgilere değinerek, ikinci bölüme geçiş yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Kitabın “din sosyolojisi” başlıklı ikinci bölümünde, alanın çerçevesinin, büyük oranda dini gruplar merkezli belirlendiği görülmektedir. Dini gruplar nazariyesi, tabii gruplar ve dinden doğan gruplar olmak üzere iki başlıkta örnekleriyle anlatılmıştır. Bu bölümde, ayrıca din ve toplum arasındaki karşılıklı ilişkiler, modern sanayi kültürü karşısında dinlerin konumu incelenmiştir.⁸³

Freyer’in kitabında din sosyolojisinin diğer konuları arasında dini grupları öne çıkarmış olması, bu alanda kendisinden sonra yapılan çalışmalarını da etkilemiştir. Taplamacıoğlu, Freyer’in dini gruplar tasnifini öncelikle “Din ve Toplum İlişkileri ve Dini Gruplar” makalesine almış, daha sonra ise *Din Sosyolojisi* başlıklı çalışmasında kullanmıştır. Bu dini gruplar sınıflaması, sonraki dönemlerde Türkiye’de yazılan dini gruplar sosyolojisi eserlerinde de kendisine yer bulmuştur. Kitap, yıllar sonra Prof. Dr. M. Rami Ayas tarafından dil bakımından güncellenerek yeniden yayına hazırlanmıştır.⁸⁴

81 Recai Doğan, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine Alman Bilim İnsanlarının Katkıları”, Ed. Kasım Karatürk, *İkinci Vatan ve Ankara Üniversitesi (1933-1970)*, Ankara, 2016, s. 535.

82 Hüseyin Akyüz, “Hans Freyer (1887-1969)”, Der. M. Çağatay Özdemir, *Türkiye’de Sosyoloji I*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, ss. 439-492.

83 Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, Çev. Turgut Kalpsüz, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, s. 81.

84 Bkz. Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, Çev. Turgut Kalpsüz/Hazırlayan: M. Rami Ayas, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013.

Freyer'in *Din Sosyolojisi* kitabı dışında, *Sosyolojiye Giriş ve İctimai Nazariyeler Tarihi* başlıklı çalışmaları vardır. Freyer'in 1955-1956 tüm ders yılı ile 1956-1957 yaz döneminde verdiği dersleri, İdare Hukuku ve Amme İdaresi Asistanı Dr. Nermin Abadan tarafından Türkçe'ye çevrilerek *Sosyolojiye Giriş* adıyla kitaplaştırılmıştır. *Sosyolojiye Giriş*'in ilk baskısı, 1957'de bir süre görev yaptığı Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları arasında çıkmıştır. Bu çalışmanın, 1963 ve 1967 yıllarında olmak üzere iki baskısı daha yapılmıştır. Kitap, sosyolojinin konusu ve metodu, sosyoloji tarihinin kısa özeti, sosyal hayatın ana şekilleri, sosyal hareketlilik, köy, şehir ve büyük şehir ile aile sosyolojisi olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır.⁸⁵ Freyer, önsözde kitabının amacını "sosyoloji ilmine bir giriş vazifesi görmek ve bu sahada ders dinlemiş veya bazı konferanslar takip etmiş olan gençlerin sosyoloji sahasında bağımsız incelemeler yapmasını kolaylaştırmak"⁸⁶ olarak tanımlamaktadır.

Hans Freyer, 1955-1956 öğretim yılında Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Bölümü Sosyoloji Kürsüsü'nde dersler vermiştir. Almanca verilen bu derslerde, Doç. Dr. Tahir Çağatay çevirmenlik yapmıştır. Bu notlar daha sonra kitaplaşarak *İctimai Nazariyeler Tarihi*⁸⁷ adıyla 1960 yılında DTCF yayınları arasında basılmıştır. Kitabın, Tahir Çağatay'ın "Ekler" başlıklı yazılarıyla genişletilmiş ikinci baskısı 1968 yılında, üçüncü baskısı ise 1977 yılında yapılmıştır. Kitap, yıllar sonra Prof. Dr. M. Rami Ayas tarafından dil bakımından güncellenerek *Sosyoloji Kuramları Tarihi* başlığıyla yeniden yayına hazırlanmıştır.⁸⁸

Freyer'in 9-21 Ocak 1953 tarihleri arasında iki hafta süreyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yaptığı altı konuşma, Bedia Akarsu ve Hüseyin Batuhan tarafından Türkçe'ye çevrilerek *İndüstri Çağı* başlığıyla kitaplaştırılmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları arasında 1954 yılında basılan bu çalışma, yıllar sonra yine M. Rami Ayas tarafından dil bakımından güncellenerek *Sanayi Çağı* başlığıyla Doğu Batı yayınlarından çıkmıştır.⁸⁹ Kitabın içeriğini oluşturan altı konuşma, "Sanayi Çağının Dünya Tarihi Bakımından Anlamı", "Sanayi Tekniğinin Tarihi", "19. Yüzyılda Toplumsal Tabakaların Yer Değiştirmesi", "Sanayi Toplumunun Gelişmiş Sistemi", "Sanayi Toplumunun Manevi Sorunları" ve "Sosyolojinin Konusu ve Görevi" başlıklarını taşımaktadır. Bunlar arasında özellikle din sosyolojisi açısından dikkat çekici olanı "Sanayi Toplumunun Manevi Sorunları" başlıklı beşinci konuşmadır. Bu konuşmada Freyer, 'bugün artık hiç kimsenin içinde

85 Hans Freyer, *Sosyolojiye Giriş*, Çev. Nermin Abadan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957.

86 Freyer, *Sosyolojiye Giriş*, s. VII.

87 Bkz. Hans Freyer, *İctimai Nazariyeler Tarihi*, Çev. Tahir Çağatay, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1960.

88 Hans Freyer, *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, Çeviren ve Ekler: Tahir Çağatay/Hazırlayan: M. Rami Ayas, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012.

89 Bkz. Hans Freyer, *Sanayi Çağı*, Çev. Bedia Akarsu, Hüseyin Batuhan/Hazırlayan: M. Rami Ayas, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014.

yaşadığımız *toplumsal bütünü* tamamıyla görme imkânının olmadığını’ belirtmektedir. Bu bağlamda, sanayi toplumunun organizasyon ağının insanı sadece belli bir yönden kavradığını, onu makinalaştırarak ruhsuzlaştırdığını, ancak tüm soyutluğuna ve eğilmezliğine rağmen bu sisteme insani bir anlam kazandırmak zorunda olduğumuzu ifade eder. Freyer’e göre, bunu başarmanın yolu, insanın derinindeki yedek güçlerin harekete geçirilmesine bağlıdır.⁹⁰

1959–1960 yılları arasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde verdiği dersler yanında, sanayi bölgelerindeki iş ve işçi münasebetleriyle de ilgilenen Freyer, Karabük ve Zonguldak’taki tesislerde tetkiklerde bulunmak için Fakülte dekanlığından görevlendirilme talebinde bulunmuştur.⁹¹ Ancak fakültedeki özlük dosyasından elde edilen bu bilginin neticesine ilişkin herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Freyer’in bu alana en büyük katkısı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde verdiği dersler ve yetiştirdiği öğrenciler ile olmuştur. Onun etkisi, özellikle Mehmet Taplamacıoğlu ve M. Rami Ayas’ın eserlerinde görülmektedir. Ayrıca, *Din Sosyolojisi* adlı eseri bu alanın temel kaynakları arasında kabul edilmiştir.⁹² Hans Freyer’in çalışmaları, Tahir Çağatay, Amiran Kurtkan ve Orhan Türkdoğan gibi sosyologlar tarafından da temel başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır.

6. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Din Sosyolojisinin Gelişim Dönemi (1982-...)

1959 yılının sonlarına doğru açılan Yüksek İslam Enstitüleri, 1982 yılından itibaren ilahiyat fakültelerine dönüştürülmüştür. Bu dönüşümle birlikte, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dışında İstanbul, İzmir, Bursa, Kayseri, Samsun ve Erzurum illerinde yeni ilahiyat fakülteleri eğitim ve öğretime açılmıştır. Enstitüden fakülteye geçişle birlikte, yüksek din öğretiminin akademik yapılanması değişmiş ve yeni haliyle bu kurumlar lisans eğitiminin yanı sıra zamanla lisansüstü eğitim veren kurumlara dönüşmüştür. Bu tarihten itibaren, ilahiyat fakültelerindeki diğer alanlar gibi din sosyolojisi alanı da yeni bir döneme girmiştir. Türkiye’de din sosyolojisinin gelişim dönemi olarak adlandırılabilir bu dönemde, aynı zamanda ilahiyat kökenli din sosyologları yetişmiş ve böylece Türkiye’de din sosyolojisi yeni bir boyut kazanmıştır. Ayrıca ilahiyat kökenli akademisyenler tarafından yapılan din sosyolojisi çalışmaları hız kazanmış ve zamanla din sosyolojisi alanı sosyoloji içinde de kendine yer edinmeye başlamıştır. Dönemin başlarında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde görev yapan iki isim göze çarpmaktadır: Prof. Dr. Mehmet Rami Ayas (1931-...) ve Prof. Dr. Münir Koştaş (1939-...). Bu iki din sosyoloğu, Türkiye’de ilahiyat kökenli din sosyologlarının yetişmesinde önemli rol oynamıştır.

90 Freyer, *Sanayi Çağı*, ss. 67-76.

91 Bkz. İlahiyat Fakültesi arşivindeki özlük dosyası.

92 Doğan, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine Alman Bilim İnsanlarının Katkıları”, s. 541.

7. Dini Gruplar Sosyolojisine Giriş: Prof. Dr. Mehmet Rami Ayas (1931-...)

Mehmet Rami Ayas, 1931 yılında Gaziantep'te doğmuştur. 1953-57 yılları arasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ikinci dönem mezunları arasındadır. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra 1965'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde din sosyolojisi asistanı olarak göreve başlamıştır. 1970'te doktor, 1979'da doçent, 1988'de din sosyolojisi ve din psikolojisi kürsüsünde profesör olmuştur. Kadrosu Ankara Üniversitesi'nde iken, İnönü Üniversitesi'nde sosyoloji bölümü kurucu başkanı olarak 1982-1984 yılları arasında iki yıl, Gaziantep Üniversitesi Şanlıurfa İlahiyat Fakültesi kurucu dekanı olarak ise 1988-1992 yılları arasında dört yıl süreyle görevlendirilmiştir. 1991 yılında ise Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi profesör kadrosuna naklen atanmıştır. 1998 yılında ise emekli olmuştur.

Türkiye'de din sosyolojisi alanında, doktora düzeyinde ilk araştırma, Mehmet Rami Ayas'ın 1966-1969 yılları arasında hazırladığı "Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma" adlı çalışmasıdır. Bu çalışma, 1991 yılında *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma* başlığıyla Ankara Üniversitesi yayınları arasında çıkmıştır. Kitabın sonraki baskısı 2008 yılında yapılmıştır.⁹³ Ayas'ın doktora jürisinde Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken, Prof. Dr. Mehmet Taplamacıoğlu ve Prof. Dr. Neşet Çağatay yer almıştır. Ayas'ın çalışması, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte ana hatlarıyla din sosyolojisi, din ve dini tecrübenin ifade şekilleri üzerinde durulmuştur. Birinci bölüm, "Tarikat zümre ve zümreleşmelerinin toplumsal zemini olarak Anadolu'da Türk-İslam toplum çevresinin teşekkülü ve öncesi" adını taşımaktadır. İkinci bölümde Anadolu'da ilk dini-tasavvufi zümreleşmeler ele alınmaktadır. Araştırma tarihsel perspektifte Anadolu'nun dini-tasavvufi çeşitliliği üzerine yapılan genel bir değerlendirme ile sonuçlandırılmıştır.⁹⁴ Ayas'ın çalışması, Türkiye'de bu alanda yapılan ilk doktora çalışması olmanın yanında, dini gruplar sosyolojisi bağlamında Anadolu kültürünün incelemesi bakımından da bir ilk olma özelliğine sahiptir. Kendisinden önce yapılan çalışmalar genellikle kullandıkları kaynaklar itibarıyla Batı literatürünün sunduğu imkânlarla sınırlı kalırken, Ayas'ın çalışması konusunu Türk kültüründen seçmesi bakımından alana önemli bir yenilik getirmiştir.

93 Mehmet Rami Ayas, *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri: Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008.

94 İhsan Çapcıoğlu, "Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinde Din Sosyolojisi Alanında Tamamlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2004), Cilt: XLV, Sayı: 1, ss. 203-224; Fatma Kenevir, *Türkiye'de Din Sosyolojisinin Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dan: Yrd. Doç. Dr. İhsan Çapcıoğlu, Ankara, 2010, s. 242.

M. Rami Ayas'ın doçentlik tezi, *Kur'an-ı Kerim'de Çalışma Kavramı: Sosyolojik Bir Yaklaşım (1979)*⁹⁵ adını taşımaktadır. Ayas, bu çalışmasını kitap olarak yayımlamak yerine, "Çalışma Kavramı Hakkında"⁹⁶, "Kur'an-ı Kerim'de Çalışma Kavramı"⁹⁷ ve "Sosyoloji Üzerine"⁹⁸ olmak üzere üç makale halinde yayımlamayı tercih etmiştir. Aya, "Çalışma Kavramı Hakkında" başlıklı makalesinde, çalışma olgusunun farklı toplumlar tarafından nasıl algılandığı ile sanayi devrimi, toplumsal gelişme ve sınıfsal hareketlerin oluşumu arasındaki etkileşimi ele almaktadır. "Kur'an-ı Kerim'de Çalışma Kavramı" adlı makalesinin ilk başlığı, 'Kur'an ve Bildirildiği Toplum Çevresi'dir. Bu başlık altında Mekke ve Medine'deki toplumsal hayattan bahsedilmiş, 'Kur'an'da Çalışma' adlı bölümünde ise çalışma olgusu ayetlerden örneklerle açıklanmıştır.

Ayas'ın bunlar dışında, "Üniversite Gençliğinin Zihin Hayatı",⁹⁹ "1940'lı Yıllardan Bugüne Türk Gençliğinin Dini Değerleri",¹⁰⁰ "Felsefe ve Sosyal Bilimler Öğretimi ve Yayını Üzerine Birtakım Düşünceler",¹⁰¹ "Bir Gerçeklik Bilimi Olarak Sosyoloji ve Tahir Çağatay"¹⁰² başlıklı makaleleri vardır. Ayrıca Ayas'ın, Leyla Elburuz ile birlikte Ruth A. Wallace ve Alison Wolf'tan çevirdikleri *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi* başlıklı bir çalışması bulunmaktadır. İlk baskısı¹⁰³ 2004 yılında yapılan çalışmanın, ikinci baskısı¹⁰⁴ 2012 yılında Doğu Batı yayınları arasından çıkmıştır. Ayas'ın bu çevirisi, özellikle sosyoloji bölümlerinde çağdaş sosyoloji kuramlarının öğretimine önemli katkılarda bulunmuştur.

8. İlahiyat Kökenli Din Sosyologları Kuşağı: Prof. Dr. Münir Koştaş (1939-...)

Münir Koştaş, 1939 yılında Antalya'nın Elmalı ilçesinde doğmuştur. 1964 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1416 sayılı kanun uyarınca Milli Eğitim Bakanlığı tarafından açılan sınavı kazanarak doktora eğitimi için Fransa'ya gönderilmiştir. Paris Sorbonne Üniversitesi'nde sosyoloji doktorasını "la laicisation de l'enseignement public en turquie, depuis 1923" adlı çalışmasıyla 1977 yılında tamamlamıştır. Yurda döndükten sonra ilkin Gazi Eğitim Enstitüsü Eğitim Bölümünde görevlendirilen Münir Koştaş, daha sonra 1980 yılı Ocak ayında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde açılan sınavı kazanarak Doktor Asistan olarak göreve başlamıştır. 1982'de yardımcı doçent, 1988'de doçent, 1994'te ise profesör

95 Gülçiçek Ayas, *Türk Din Sosyolojisinde Mehmet Rami Ayas*, s. 101.

96 *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı V, Ankara, 1982, ss. 79-87.

97 *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı V, Ankara, 1982, ss. 89-112.

98 *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXVI, Ankara, 1983, ss. 203-206.

99 Bkz. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXIX, Sayı: 1, 1987, ss. 263-266.

100 Bkz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VII, 1992, ss. 1-5.

101 Bkz. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXVIII, Sayı: 1, 1986, ss. 73-77.

102 Bkz. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXIII, Sayı: 1, 1992, ss. 11-40.

103 Bkz. Ruth A. Wallace ve Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*, Çev. Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas, Punto Yayıncılık, İzmir, 2004.

104 Bkz. Ruth A. Wallace ve Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*, Çev. Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012.

ünvanı almıştır. 1987-2000 yılları arasında dekan yardımcılığı görevinde bulunmuştur. 1987-1988 yılları arasında DTCF'de "Köy Sosyolojisi", Gazi Üniversitesi'nde ise "Sosyolojiye Giriş" dersleri vermiştir. 19.01.2000 tarihinden itibaren 3 yıl süreyle senato üyeliğine seçilmiştir. 15.06.2005 tarihinde ise emekli olmuştur.

Koştaş'ın *Din Sosyolojisi Ders Notları*'nın yanı sıra *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*¹⁰⁵ adlı bir de kitabı bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli dergilerde yayımlanmış "La laicisation de l'etat Turc",¹⁰⁶ "De l'Enseignement traditionnel à l'enseignement moderne",¹⁰⁷ "Din Sosyolojisine Giriş",¹⁰⁸ "Auguste Comte'un Din Sosyolojisi",¹⁰⁹ "Sosyalleşme",¹¹⁰ "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuruluş ve Tarihçesi",¹¹¹ "Max Weber'de Din ve Zihniyet",¹¹² "19. Yüzyıl İdealist Felsefe Akımı ve Weberci Görüş",¹¹³ "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dünü, Bugünü)",¹¹⁴ "Türkiye'de Laikliğin Gelişimi (1920'den Günümüze Kadar)",¹¹⁵ "İbn Haldun'un Mukaddimesine Dair Bazı Müşahedeler I",¹¹⁶ "İbn Haldun'un Mukaddimesine Dair Bazı Müşahedeler II",¹¹⁷ "İbn Haldun'un Mukaddimesine Dair Bazı Müşahedeler III"¹¹⁸ başlıklı makaleleri mevcuttur.

Koştaş, *Türkiye'de Laikliğin Gelişimi (1920'den Günümüze Kadar)* başlıklı makalesinde, laiklik kavramının, Anayasa'da yer alışı şekli ve gelişimi üzerinde durarak, Türkiye'de din-devlet ilişkilerini ele almıştır. Türkiye'de din ve devlet ilişkilerini, (1) Kurtuluş Savaşı'ndan 1945'e kadar uzanan dönem, (2) 1945-1950 yılları arası, (3) 1950-1960 yılları arası, (4) 1960 sonrası ve (5) 1980 sonrası olmak üzere beş döneme ayırmıştır. Koştaş, çalışmasının sonunda, laiklik uygulamasının bütün zamanlar ve toplumlar için geçerli tek bir modelinin olamayacağını, laikliğin her toplumun tarihsel ve kültürel arka planı, ihtiyaç ve özellikleri dâhilinde uygulanabileceğini ifade etmektedir.¹¹⁹

Koştaş, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış* başlıklı çalışmasında, Glock'un beş boyutlu dindarlık tipolojisinden hareketle anket sorularını oluşturmuştur. Ancak Glock'un bilgi ve tecrübe boyutlarını sosyal boyuta dâhil ederek, gençlerin dindarlığını inanç, ibadet ve sosyal boyut olmak üzere üç başlıkta ele almıştır. Araştırmanın örneklem grubunu, Ankara Üniversite-

105 Bkz. *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

106 Bkz. *A.Ü.İ.F. Dergisi*, (1985), C. XXVII, ss. 339-346.

107 Bkz. *A.Ü.İ.F. Dergisi*, (1986), C. XXVIII, ss. 371-389.

108 Bkz. *A.Ü.İ.F. Dergisi*, (1986), C. XXVIII, ss. 355-369.

109 Bkz. *A.Ü.İ.F. Dergisi*, (1987), C. XXIV, ss. 67-73.

110 Bkz. *A.Ü.İ.F. Dergisi*, (1987), C. XXIX, ss. 329-334.

111 Bkz. *A.Ü.İ.F. Dergisi*, (1989) C. XXXI, ss. 1-29.

112 Bkz. *Felsefe Dünyası Dergisi*, (1993), Sayı: 10, ss. 30-35.

113 Bkz. *Felsefe Dünyası Dergisi*, (1994), Sayı: 11, ss. 31-36.

114 Bkz. *A.Ü.İ.F. Dergisi Cumhuriyetin 75. Yıldönümü Özel Sayısı*, (1999), ss. 141-184.

115 Bkz. *A.Ü.İ.F. Dergisi Cumhuriyetin 75. Yıldönümü Özel Sayısı*, (1999), ss. 185-196.

116 Bkz. *Din Öğretimi Dergisi*, (1988), Sayı: 14, ss. 93-101.

117 Bkz. *Din Öğretimi Dergisi*, (1988), Sayı: 15, ss. 23-28.

118 Bkz. *Din Öğretimi Dergisi*, (1988), Sayı: 16, ss. 77-83.

119 Münir Koştaş, "Türkiye'de Laikliğin Gelişimi (1920'den Günümüze Kadar)", *A.Ü.İ.F. Dergisi Cumhuriyetin 75. Yıldönümü Özel Sayısı*, Ankara, 1999, ss.185-196.

si ve Gazi Üniversitesi’nin çeşitli fakültelerinde 2., 3. ve 4. sınıfta okuyan 723 öğrenci oluşturmuştur. Ankete katılanlar arasından seçilen 75 öğrenci ile de mülakat yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, inanç boyutunda gençlerin büyük çoğunluğunun Allah’a inandığı, ibadet boyutunda ise, farz olan namaz yaygın değil iken, oruç ibadetinin en fazla yerine getirilen ibadet olduğu tespit edilmiştir.¹²⁰

Koştaş, 1990’lı yılların başlarından itibaren Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Din Sosyolojisi) Anabilim Dalı’nda lisansüstü eğitim yapan çok sayıda öğrencinin yüksek lisans ve doktora danışmanlığını yapmıştır. Bu öğrenciler, mezuniyetlerinin ardından Türkiye’nin çeşitli üniversitelerindeki din sosyolojisi anabilim dallarının ilk hocaları olarak görev almış ve alanın ülkemizdeki gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur.

Bu hocalardan biri olan Gülay Cezayirli, Prof. Dr. Münir Koştaş danışmanlığında hazırladığı “Ankara’da Bir Mevlevî Topluluğu -Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma” başlıklı teziyle 1996 yılında doktorasını tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı kadrosunda görev yaptıktan sonra 2000’li yılların başında yardımcı doçent kadrosundan emekli olmuştur. Cezayirli’nin İlahiyat Fakültesi Dergisi’nde yayımlanan “Dini Grup ve Toplumsal Grup”¹²¹ ve “Şehir Bütün Bağları Çözer Sözünün Düşündürdükleri”¹²² başlıklı iki makalesi bulunmaktadır.

9. 2000’li Yıllarda Din Sosyolojisi

Günümüzde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri (Din Sosyolojisi) Anabilim Dalı’nda 2 profesör, 2 doçent, 1 yardımcı doçent ve 1 doktor araştırma görevlisi olmak üzere 6 öğretim elemanı görev yapmaktadır. Bu öğretim elemanlarından biri, Prof. Dr. Niyazi Akyüz’dür. Akyüz, Prof. Dr. Münir Koştaş danışmanlığında hazırladığı “Ankara’nın Boğaziçi Semtinde Dini Hayat ve Kentleşme Üzerine Bir Araştırma” başlıklı çalışmasıyla 1994 yılında din sosyolojisi doktoru olmuştur. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din anlayışı (Ankara, Marmara ve Atatürk Üniversitesi Örneği)” adlı çalışmasıyla 2002 yılında doçent ve 2007 yılında ise profesör kadrosuna atanmıştır. Akyüz, halen Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürütmektedir. Akyüz’ün çalışmaları kentleşme, dini hayat, din anlayışı ve dini gruplar konularında yoğunlaşmaktadır.

Prof. Dr. İhsan Toker, Prof. Dr. Münir Koştaş danışmanlığında hazırladığı “Bir Yapılaşma İlişkisi Olarak Kadınlar ve Din: Başkent Kadın Platformu Örneği” başlıklı teziyle 2005 yılında doktorasını tamamlamıştır. Toker, “Teolojik Bir İnşa Olarak Laiklik” başlıklı çalışmasıyla 2011 yılında doçent,

120 Münir Koştaş, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

121 Bkz. A.Ü.İ.F. Dergisi, C. XXXVII, ss. 365-377.

122 Bkz. A.Ü.İ.F. Dergisi, C. XXXIX, ss. 269-378.

2016 yılında ise profesör olmuştur. Toker'in çalışmaları, toplumsal cinsiyet, laiklik, nitel araştırma, modernleşme, İslam sosyolojisi, İslamcılık ve kültür konularında yoğunlaşmaktadır. Doç. Dr. İhsan Çapcıoğlu, Prof. Dr. Niyazi Akyüz danışmanlığında hazırladığı "Sosyo-Politik Tutumlar ve Dindarlık İlişkisi: İlahiyat Fakülteleri Örneği" başlıklı teziyle 2008 yılında doktorasını tamamlamıştır. Çapcıoğlu, "Küreselleşme, Kültür ve Din" başlıklı çalışmasıyla 2012 yılında doçent olmuştur. Çapcıoğlu'nun çalışmaları, din-siyaset ilişkisi, modernleşme, sekülerleşme, küreselleşme ve din ilişkileri, dezavantajlı gruplar, bilgi, kültür ve değerler sosyolojisi konularında yoğunlaşmaktadır.

Doç. Dr. Mehmet Cem Şahin, Prof. Dr. Niyazi Akyüz danışmanlığında hazırladığı "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Popüler Kültür Unsurlarına İlişkin Yaklaşımları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" başlıklı teziyle doktorasını tamamlamıştır. Şahin, "Türkiye'de Din Sosyolojisi Eğitimi" başlıklı çalışmasıyla 2013 yılında doçent olmuştur. Şahin'in çalışmaları, Türk din sosyolojisi, din antropolojisi, din ve kültür, gençlik çalışmaları, tüketim kültürü ve popüler kültür konularında yoğunlaşmaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Selman Yılmaz, Prof. Mohammed Bamyeh danışmanlığında hazırladığı "State, Politics, and Religion: Effects of Political and Social Change on the Relationship between State and Religion in Turkey, 2002-2012" başlıklı teziyle 2013 yılında Pittsburgh Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde doktorasını tamamlamıştır. Yılmaz'ın çalışma alanları modern dünyada din, sekülerleşme, din ve siyaset, dini azınlık hakları, alevi hakları, Türkiye'de sosyal ayrışma ve çatışma konularında yoğunlaşmaktadır. Arş. Gör. Dr. Fatma Kenevir, Prof. Dr. Niyazi Akyüz danışmanlığında hazırladığı "Kadın Mahkûmlarda Suç ve Din Anlayışı" başlıklı teziyle 2015 yılında doktorasını tamamlamıştır. Kenevir'in çalışma alanları suç, sapma ve dindarlık, Türk din sosyolojisi, din ve medya konularında yoğunlaşmaktadır.

Sonuç

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Din Sosyolojisi Anabilim Dalı bünyesinde yapılan lisansüstü tezler incelendiğinde, başlangıçtan günümüze elli civarında yüksek lisans ve kırk civarında doktora tezinin hazırlandığı görülmektedir. Bu tezlerinin genel istatistiksel dağılımına bakıldığında, 1995 sonrası, ilahiyat fakültelerinin sayılarındaki artışın bir sonucu olarak, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde hazırlanan din sosyolojisi tezlerinin sayısında da belirgin bir artışın olduğu anlaşılmaktadır.¹²³ Bu dönemden itibaren ilahiyat disiplinleri içerisinde din bilimlerine ilginin artması, din sosyolojisine yönelik ilgi artışını da beraberinde getirmiş ve özellikle 2000'li yıllarda bu ilgi ürüne dönüşmeye başlamıştır. Tezler teorik ve uygulamalı olmaları bakımından incelendiğinde ise, yüksek lisans tezlerinde

123 İhsan Çapcıoğlu, "Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinde Din Sosyolojisi Alanında Tamamlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma", *A.Ü.İ.F Dergisi*, C. XLV, Sayı: 1, Ankara, 2004, ss. 203-224.

teorik ve uygulamalı araştırmaların sayıca birbirine yakın olduğu, doktora tezlerinde ise tamamına yakınının uygulamalı çalışmalardan oluştuğu görülmektedir. Bu tablo, Türkiye genelinde hazırlanan ilahiyat fakülteleri merkezli din sosyolojisi tezlerinin dağılımına uygundur.

Ankara İlahiyat’ta hazırlanan din sosyolojisi tezlerinin konu bakımından dağılımları incelendiğinde ise, dini gruplar sosyolojisi bağlamındaki çalışmaların önemli bir ağırlığa sahip olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, Nakşibendilik, Halvetilik, Mevlevilik, Kadirilik, Süleymancılık, Aczimendilik, Alevi-Bektaşilik ve Caferilik konularının çalışıldığı görülmektedir. Dini gruplar sosyolojisi dışında din-toplum ilişkisini çeşitli boyutlarıyla analiz eden pek çok çalışmanın yapıldığını da belirtmek gerekir. Sözelimi, sosyo-kültürel değişme, gelişme, farklılaşma ve bütünleşme ile din arasındaki karşılıklı etkileşimler, sosyologların din görüşleri, toplumsal cinsiyet, medya, suç, popüler kültür, siyaset, ekonomi, kentleşme, sosyal tabakalaşma vb. olgularla din, dindarlık ve dini hayat ilişkisini ele alan çalışmalar bunlar arasındadır.¹²⁴

İlki 2004 yılında Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ev sahipliğinde yapılan Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantıları’nın altıncısı 2009 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı’nın ev sahipliğiyle 6-8 Haziran 2009 tarihleri arasında Çanakkaale Biga’da düzenlemiştir. “Türkiye’de Dini Grup Araştırmalarının Teorik ve Metodolojik Sorunları Sempozyumu” olarak organize edilen bu toplantıda, dini gruplar sosyolojisinin sorunları çeşitli açılardan tartışılmıştır.¹²⁵ Böylece ilahiyat fakültelerinde görev yapan din sosyologları arasındaki iletişimi ve paylaşımı artırmak amacıyla düzenlenen koordinasyon toplantılarına katkıda bulunulmuştur.

Koordinasyon toplantılarının ikincisi olan ve 23-24 Haziran 2005 tarihleri arasında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ev sahipliğinde Konya’da gerçekleştirilen toplantıda, ulusal hakemli bilimsel bir dergisinin yayımlanması kararlaştırılmış ve bu konuda Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi din sosyolojisi öğretim elemanları görevlendirilmiştir. Bu kapsamda *Toplum Bilimleri Dergisi* adı altında bir derginin hazırlığına başlanmış ve Dergi 2009 yılındaki toplantıda 2006-2009 yıllarını kapsayan üç cilt ve altı sayıdan oluşan birleşik bir dergi olarak okuyucusuyla buluşmuştur.¹²⁶ Yılda iki sayı olarak yayın hayatına devam eden *Toplum Bilimleri Dergisi*, Aralık 2016 itibariyle 10. cilt 20. sayısına ulaşmıştır. Başlangıçta din sosyologları arasındaki bilimsel paylaşımın geliştirilmesini, üretimlerin mümkün olduğunca bir çatı

124 Çapcıoğlu, “Türkiye’deki İlahiyat Fakültelerinde Din Sosyolojisi Alanında Tamamlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma”, ss. 203-224.

125 Fatma Kenevir, “VI. Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı Türkiye’de Dini Grup Araştırmalarının Teorik ve Metodolojik Sorunları”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, Ankara, 2010, ss. 317-320.

126 İhsan Çapcıoğlu, “Türkiye’de Din Sosyolojisi: Tarihsel Arka plan ve Yeni Gelişmeler”, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Ankara, 2009, ss. 211-225.

altında toplanmasını ve böylece yayınlara erişimin kolaylaşmasını amaçlayan derginin kapsamı, zamanla diğer sosyal bilim alanlarındaki çalışmaların yayınlanmaya başlamasıyla birlikte genişletilmiştir. *Toplum Bilimleri Dergisi*, Türkiye'deki din sosyologları açısından bu alanda üretilen akademik bilginin paylaşıldığı bir ortak platform oluşturmaya ve bu yolla din sosyolojisinin gelişimine katkıda bulunmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, Hüseyin. “Hans Freyer (1887-1969)”, *Türkiye’de Sosyoloji I*, (der. M. Çağatay Özdemir), Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, ss. 439-492.
- Akyüz, Niyazi, “Türkiye’de Din Sosyolojisi”, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, (ed. Niyazi Akyüz – İhsan Çapcıoğlu), Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2008, ss. 163-179.
- Ayas, Kevser Gülçiçek, *Türk Din Sosyolojisinde Mehmet Rami Ayas*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Ayas, Mehmet Rami, *Türkiye’de İlk Tarikat Zümreleşmeleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Balakbabalar, Muhsin. “Mehmet Karasan”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 20, Ankara, 1972, ss. XXIII-XXV.
- Çapcıoğlu, İhsan, “Türkiye’de Akademisyen Din Sosyologları Bibliyografyası”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XLIV Sayı: 2, Ankara, 2003, ss. 207-255.
- Çapcıoğlu, İhsan, “Türkiye’deki İlahiyat Fakültelerinde Din Sosyolojisi Alanında Tamamlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XLV, Sayı: 1, Ankara, 2004, ss. 203-224.
- Çapcıoğlu, İhsan, “Türkiye’de Din Sosyolojisi: Tarihsel Arka plan ve Yeni Gelişmeler”, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Ankara, 2009, ss. 211-225.
- Demir, Remzi ve Atılğan, Doğan, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Türkiye’de Beşeri Bilimlerin Yeniden İnşası -Elli Portre*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2008.
- Doğan, Recai, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine Alman Bilim İnsanlarının Katkıları”, Ed. Kasım Karatürk, *İkinci Vatan ve Ankara Üniversitesi (1933-1970)*, Ankara, 2016, ss. 534-545.
- Er, İzzet, “Türkiye’de Din Sosyolojisi Çalışmaları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Bursa, 1986.
- Er, İzzet. *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, 2008.
- Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, Çev. Turgut Kalpsuz, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964.
- Freyer, Hans, *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, Çev. Tahir Çağatay/Haz. M. Rami Ayas, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012.
- Freyer, Hans, *Sosyolojiye Giriş*, Çev. Nermin Abadan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957.
- <http://www.biyografya.com/biyografi/6472>, ‘Mehmet Karasan’ [Erişim tarihi: 13.03.2017].
- <http://www.haberveriyorum.net/haber/hasan-ali-yucel-ve-tercume-burosu>, [Erişim tarihi: 13.03.2017].
- “H.Z. Ülken’in Eserleri ve Makaleleri”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 17, 1979, ss. 175-185.
- Karasan, Mehmet, *Din Sosyolojisine Giriş* (Yayınlanmamış Ders Notları), Ankara Üniversitesi Kütüphanesi, (Kütüphane Yer Numarası: 301.4 KARd).
- Kenevir, Fatma, Türkiye’de Din Sosyolojisinin Doğuşu ve Gelişimi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- Kenevir, Fatma. “VI. Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve Türkiye’de Dini Grup Araştırmalarının Teorik ve Metodolojik Sorunları”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, Ankara, 2010, ss. 317-320.
- Koşttaş, Münir, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dünü Bugünü)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 39, Sayı: 2, Ankara, 1999, ss. 141-184.
- Koşttaş, Münir, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXI, Ankara, 1989, ss. 1-27.
- Koşttaş, Münir, “Türkiye’de Laikliğin Gelişimi (1920’den Günümüze Kadar)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cumhuriyetin 75. Yıldönümü Özel Sayısı*, Ankara, 1999, ss. 185-196.

- Koştaş, Münir, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- Mengi, Ayşegül, "Kent Bilim ve Yerel Yönetimler Alanı İle Siyasal Bilgiler Fakültesine Alman Bilim İnsanlarının Katkıları", *İkinci Vatan ve Ankara Üniversitesi (1933-1970)*, (ed. Kasım Karatürk), Ankara, 2016, ss. 507-510.
- Özdemir, M. Çağatay, "Sunuş", *Türkiye'de Sosyoloji I*, (der. M. Çağatay Özdemir), Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, Cilt: 1, ss. I-VI.
- Taplamacıoğlu, Mehmet, *Din Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1975.
- Taplamacıoğlu, Mehmet, *Din Sosyolojisine Giriş*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1967.
- Taplamacıoğlu, Mehmet, *Genel Sosyoloji Üzerine Bir Deneme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1. Baskı, Ankara, 1961.
- Taplamacıoğlu, Mehmet, *Genel Sosyoloji Üzerine Bir Deneme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1969.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Dini Sosyoloji*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1943.
- Vergili, Ayhan, "Hilmi Ziya Ülken (1901-1974)", *Türkiye'de Sosyoloji I*, (der. M. Çağatay Özdemir), Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, ss. 597-627.